

ks. Kamil Kęsik

Uniwersytet Opolski

Wieluńskie Towarzystwo Naukowe

DUCHOWIEŃSTWO KATOLICKIE POWIATU WIELUŃSKIEGO A SPRAWA NARODOWA W LATACH 1842-1865

Wstęp

Upadek I Rzeczypospolitej związany z kolejnymi trzema rozbiorami, stał się bolesnym momentem w historii ojczyzny. Doszło wówczas do najtragiczniejszej próby „wiecznego” unicestwienia polskości. Powodów takiego obrotu sprawy było wiele. Na pierwszy plan wysuwało się wewnętrzne skłócenie przeróżnych frakcji polityczno-światopoglądowych ówczesnej elity, chcących zdobyć przychylność zagranicznych mocodawców. Problem tkwił w tym, że tych było aż trzech – Austria, Prusy i Rosja. Klęska narodowa odbiła się również tragicznymi konsekwencjami dla Kościoła katolickiego, który spotkał się z nieznanymi dotąd formami zarządzania. Pierwszą, negatywną konsekwencją osłabiającą żywotność katolicyzmu, stały się reorganizacje granic metropolii i diecezji bez uwzględnienia staropolskich tradycji w tym zakresie. Pokłosiem tego stało się instrumentalne traktowanie duchownych jako cywilnych pracowników nowych mocodawców.

Delimitacja granic dawnych ziem polskich po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r., w zdecydowanej większości włączyła je do Imperium Rosyjskiego. Nowa rzeczywistość stosunkowo szybko uważana była za narodową krzywdę. Od czasów napoleońskich przestał funkcjonować paradygmat przywileju wyłączności szlachty, jako jedynych spadkobierców i obrońców państwa Polskiego. Dzięki temu „sprawa narodowa” stała się udziałem szerszego grremium osób, zwłaszcza przez związanie z nią chłopów. Wzmagająca się wśród Polaków samoświadomość zagrabionej odrębności narodowej, zaczęła przybierać na sile po powstaniu listopadowym i trwała do upadku powstania 1863 r. W nurt tej myśli czynnie włączało się duchowieństwo, które zarówno dla szlachty, jak i warstwy chłopskiej stanowiło bezsprzeczny punkt odniesienia moralnego i patriotycznego. W tej kwestii, podejście księży było jednak różne. Część kleru utożsamiała się z ruchem czynnego rewolucjonizmu (tzw. „czerwoni”), drudzy zaś propagowali organiczną pracę, która w końcowym efekcie doprowadziłaby do odzyskania niepodległości (tzw. „biali”)¹.

1 A. Barszczewska, *Nurtywalki. Udział Łodzi i okręgu łódzkiego w ruchach narodowościowo-wyzwoleńczych 1795-1864*, Łódź 1971, s. 191-203; A. Wroński, *Duchowieństwo i Kościół katolicki w Królestwie Polskim wobec sprawy narodowej w latach 1832-1860*, Warszawa 1994, s. 5-7.

Duchowieństwo diecezji kujawsko-kaliskiej również w tej sprawie było podzielone, co najwidoczniej uwypuklało się na poziomie dekanalnym. Ton sprawie nadawali biskupi, od których oczekiwano wyraźnych wskazówek i podejmowania decyzji w duchu narodowym. Ci, nie zawsze jednoznacznie mogli pochwalać lub potępiać zachowania poszczególnych księży oraz posunięcia władz rządowych. Interesujące jest natomiast zaangażowanie duchowieństwa parafialnego w ruch narodowowyzwoleńczy. Sprawa polska była przez nich rozumiana jako bezwzględne odzyskanie niepodległości, to jednak różne frakcje w tym środowisku w odmienny sposób dążyły do tego celu². Tematyka działalności patriotycznej i powstańczej duchownych staje się coraz mocniej obecna w historiografii tematu, co zwykle wiąże się kolejnymi rocznicami zrywów narodowych. Niezastąpionym materiałem dla szczegółowych opracowań idei wyzwolenczej z udziałem kleru zakonnego i świeckiego, stanowi ogólnopolska praca źródłoznawcza bpa Pawła Kubickiego zatytułowana *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861-1915*, która ukazała się w trzech częściach³, a także regionalna książka ks. Józefa Seweryna⁴, który dokonał zestawienia duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej w sprawie powstańczej⁵. Również przeszłość historyczna ziemi wieluńskiej posiada bogate zaplecze bibliograficzne, traktujące o wątkach narodowowyzwoleńczych z udziałem ludzi Kościoła. W związku z tym warto wspomnieć o autorach podejmujących to zagadnienie w swoich publikacjach. Wśród nich znajdują się m.in.: Tadeusz Olejnik⁶, Aleksander Krzysztof Sitnik⁷, Zdzisław Włodarczyk⁸ i ks. Jan Związek⁹. Niebagatelną pomocą w poszukiwa-

- 2 A. Wroński, *Duchowieństwo i Kościół katolicki...*, s. 5-7.
- 3 P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861-1915*, Sandomierz 1933, cz. 1, t. 1, s. 451-582.
- 4 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej w powstaniu styczniowym*, Włocławek 2003.
- 5 A.K. Sitnik, *Udział bernardynów w powstaniu styczniowym i ich późniejsze losy*, „Roczniki Teologiczne” 68(2021), z. 4, s. 23-85; J. Związek, *Zygmunt Szczepny Feliński, arcybiskup metropolita warszawski wobec Powstania Styczniowego*, [w:] *Powstanie Styczniowe w regionie częstochowskim i w województwie kaliskim (1863-1864)*, pod red. M. Trąbskiego, N. Morawca, R.W. Szweda, Częstochowa 2014, s. 81-102; J. Szymański, *Represje carskie wobec duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej po powstaniu styczniowym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 105, 2016, s. 303-328; M. Widera, *Materiały do bibliografii zakonów i zgromadzeń zakonnych z terenu dawnego archidiakonatu wieluńskiego*, [w:] *Monastica Wielunensia*, pod red. Z. Włodarczyk, Wieluń 2023, s. 131-210; Z. Włodarczyk, *Kasata klasztorów na terenie powiatu wieluńskiego (1864)*, [w:] *Monastica Wielunensia*, red. Z. Włodarczyk, Wieluń 2023, t. 1, s. 111-120.
- 6 T. Olejnik, *Wieluń. Dzieje miasta 1793-1945*, Łódź-Wieluń 2008.
- 7 A.K. Sitnik, *Udział bernardynów w powstaniu styczniowym...*, s. 23-85.
- 8 Z. Włodarczyk, *Kasata klasztorów na terenie powiatu...*, s. 111-120.
- 9 J. Związek, *Powstanie styczniowe – bitwa pod Wąsoszem 23 IV 1863 r.*, „Prace Komisji Naukowych PAN Oddział w Katowicach”, t. 18, 1994, s. 19-20; *Instytucje kościelne*

niu istniejących opracowań w przedmiocie, stanowi bibliografia sporządzona przez ks. Michała Widerę w 2023 r., dotycząca wszystkich zakonów znajdujących się na ziemi wieluńskiej w wiekach minionych i współcześnie¹⁰. Poza tymi sztandarowymi pozycjami można odnaleźć epizodyczne wstawki o zaangażowaniu patriotycznym duchowieństwa w publikacjach dotyczących Krzepic, Kłobucka i Częstochowy oraz w przygodnych artykułach rozsypanych w monografiach gmin podwieluńskich.

Celem niniejszego artykułu jest próba biograficznego zestawienia duchownych świeckich i zakonnych, którzy przed 1865 r., pełnili zadania kapłańskie na terenie powiatu wieluńskiego według granic zaprowadzonych ukazem carskim z 11 października 1842 r. Według nowych wytycznych, powołano do istnienia, w miejsce dotychczasowych terytorialnych obwodów – powiaty z okręgami. Jednym z nich stał się powiat wieluński z trzema okręgami: wieluńskim, wieruszowskim i częstochowskim. Taki stan dotrwał do nowych rezolucji rządowych z 14/26 grudnia 1865 r., ustanawiających jeden dekanat w granicach powiatu (tzw. dekanat powiatowy)¹¹. W administracji kościelnej na tym obszarze znajdowały się cztery dekanaty ze sporą liczbą duchownych, którzy w mniejszym lub większym stopniu osobiście angażowali się w sprawy patriotyczne. Gros z nich cechowało się duchem narodowościowym, co naturalnie przekładało się na samoświadomość wiernych. Tym sposobem, księża katolicycy zostali utożsamieni przez władze carskie z najmocniejszym nurtem propolskim wśród mieszkańców Królestwa Polskiego. Aktywność patriotyczna kapłanów była spora, jednak prym wiedli kaznodzieje, organizatorzy wydarzeń religijnych, społecznicy i czynni powstańcy.

W przygotowaniu tekstu podstawę stanowiły materiały archiwalne zdeponowane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. W. Patykiewicza w Częstochowie, Archiwum Sióstr Bernardynek w Wieluniu i Archiwum Państwowym w Łodzi Oddział w Sieradzu. Wykorzystano również dostępne opracowania tematu. Posłużono się chronologiczną metodą syntezy i analizy źródeł w ujęciu historyczno-geograficznym.

przed powstaniem styczniowym, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego w okresie niewoli 1793-1918*, pod red. R. Kołodziejczyka, t. 2, Częstochowa 2005, s. 83-106; *Z przeszłości parafii p.w. św. Barbary w Częstochowie*, [w:] *Przy źródle Jasnogórskiej Pani. Materiały sympozjum na temat powrotu paulinów do klasztoru i kościoła św. Barbary w Częstochowie, które odbyło się w dniu 30 czerwca 2007 r.*, pod red. J. Mazura, Kraków 2007, s. 15-53; *Z przeszłości klasztoru Sióstr Bernardynek w Wieluniu (1613-1914)*, [w:] *400-lecie klasztoru Sióstr Bernardynek na ziemi wieluńskiej*, pod red. J. Książka, T. Olejnika, Wieluń 2013, s. 9-64; *Dusza ziemi wieluńskiej. Konwent sióstr Bernardynek w Wieluniu (1613-1914) „Veritati et Caritati”*, t. 1, 2013, s. 333-350; *Zygmunt Szczęsny Feliński, arcybiskup metropolita warszawski wobec Powstania Styczniowego*, [w:] *Powstanie styczniowe w regionie częstochowskim i w województwie kaliskim (1863-1864)*, pod red. M. Trąbskiego, N. Morawca, R. W. Szweđa, Częstochowa 2014, s. 81-102.

10 M. Widera, *Materiały do bibliografii zakonów i zgromadzeń zakonnych...*, s. 131-210.

11 B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 564.

Administracja kościelna i cywilna w powiecie wieluńskim po 1818 r. na tle diecezji kujawsko-kaliskiej

Administracja kościelna na ziemiach polskich, po Kongresie Wiedeńskim, przestała pełnić funkcję wytycznych dla nowych granic państwowych. W wyniku drugiego rozbioru Polski, w państwie pruskim znalazła się cała dawna diecezja kujawsko-pomorska. 9 grudnia 1818 r., w myśl postanowień bulli papieskiej *Ex imposita nobis*, utworzono diecezję kujawsko-kaliską z 344 parafiami rozmieszczonymi w trzech okręgach konsystorskich: kujawskim, kaliskim i piotrkowskim¹². Interesujący nas obszar, znajdował się w trzecim okręgu i obejmował następujące dekanaty: częstochowski, krzepicki, wieluński i wieruszowski. Teren trzech ostatnich dekanatów nazywano w sposób odrębny względem całej diecezji jako *Territorium Consistori Fornaei Vielunensis*, potocznie zwane *Territorium Vielunensis*¹³. Namiestnik Królestwa Polskiego gen. Józef Zajączek, doprowadził do podziału administracji kościelnej, według którego ilość diecezji był tożsama z podziałem Kongresówki na województwa. Wśród ośmiu województw nie utworzono województwa wrocławskiego. Używając pewnego zabiegu dyplomatycznego, mającego na celu zachowanie dotychczasowej stolicy z katedrą, kapitułą katedralną i seminarium we Włocławku, postanowiono, że biskupi będą rezydować w stolicy województwa. Z racji, że z archidiecezji gnieźnieńskiej przyłączono do diecezji kujawsko-kaliskiej Kalisz – właśnie w nim umiejscowiono rezydencję biskupów¹⁴.

Kolejne zmiany zachodzące w strukturze administracji państwowej nie posiadały bezpośredniego wpływu na reorganizację dekanalną w diecezji kujawsko-kaliskiej. Dopiero w myśl ukazu carskiego z 11 października 1842 r., zlikwidowano obwód wieluński z trzema powiatami (częstochowskim, ostrzeszowskim i wieluńskim) i przemianowano go na powiat wieluński z trzema okręgami: częstochowskim, wieluńskim i wieruszowskim. W latach 1842-1865 zdecydowana większość obszaru powiatu stanowiła starodawna *Territorium Vielunense* rozbudowana o okręg częstochowski. W związku z tym, na omawianym terytorium cywilnym znajdowało się z blisko 60 parafii w czterech dekanatach¹⁵. Przygraniczny powiat wieluński z Sanktuarium na Jasnej Górze, w okresie

12 W. Kujawski, *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji wrocławskiej*, „Studia Włocławskie”, t. 12, 2009, s. 173; Tenże, *Parafie diecezji wrocławskiej. Archidiaconaty: kruszewicki i wrocławski*, Włocławek 2014, s. 29-31.

13 Tenże, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011, s. 40-52.

14 Województwa utworzone po 1815 r.: mazowieckie, lubelskie, sandomierskie, płockie, augustowskie, kaliskie, podlaskie i krakowskie. Zob. W. Urban, *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim. Królestwo Polskie i tereny włączone do cesarstwa rosyjskiego*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, pod red. Z. Obertyńskiego, B. Kumora, t. 2, cz. 1, Poznań-Warszawa 1979, s. 419; M. Węglewicz, *Zabiegi prawodawcze i dyplomatyczne nad utworzeniem arcybiskupstwa warszawskiego*, Warszawa 1918, s. 7; W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 55.

15 Dekanat wieluński: Czarnożyły, Chotów, Kadłub, Komorniki, Konopnica, Krzyworzeka, Łagiewniki, Mokrsko, Osjaków, Ożarów, Raczyn, Ruda, Rychłocice, Skomlin, Wieluń, Wydrzyn i Wierzchlas; dekanat wieruszowski: Biała, Bolesławiec Cieszcjin,

narastania emocji wyzwoleńczych przed 1863 r., był miejscem wzmożonej inwigilacji ludności zaangażowanej politycznie przez tajną policję. Centrum powiatu stanowiło miasto Wieluń, w którym umieszczono podstawowe urzędy, z Naczelnikiem Powiatu Wieluńskiego na czele. Naczelnik realizował i egzekwował na powierzonym sobie obszarze zarządzenia gubernialnych władz rosyjskich oraz strzegł porządku i ładu społecznego. Wykonawcami jego zarządzeń byli burmistrzowie w miastach oraz wójtowie w osadach wiejskich. W tym okresie na terenie powiatu znajdowało się 11 miast i 109 gmin, więc aparat władzy był solidnie rozbudowany¹⁶.

W omawianym przedziale czasowym, na tak rozległym terytorium, pracowało kilka pokoleń duchownych świeckich i zakonnych. Duchowieństwo stało się wyrazicielem tęsknoty ludu w wymiarze religijnym do upodmiotowienia bytu państwowego w strukturach wolnego kraju. Stąd kapłani, w większości wywodzący się z rodzin włościańskich i małomiasteczkowych, współodczuwali z parafianami konieczność walki o niepodległość. Księża już podczas rewolucji w 1830 r. na terenie sowych parafii podtrzymywali duszpasterstwo w duchu propolskim, co uwydatniało się w kazaniach, nielegalnych pielgrzymkach na Jasną Górę, szafowaniu sakramentami osobom skazanym przez władze na śmierć, a także przewodzeniu manifestacjom patriotycznym. Władza carska, chcąc ukarać Kościół za przychylność sprawie narodowej, w latach 1842-1863 r., dokonała wielu zmian i konfiskat w strukturze i majątku kościelnym. Namacalnym przejawem tej polityki było powołanie do istnienia w 1865 r., tzw. dekanatów powiatowych, w których granice dekanatu były tożsame z powiatem. Takie rozwiązanie utrudniało pracę dziekanom, którzy musieli objąć nadzorem 30 parafii w dekanacie wieluńskim, a skrajne odległości między placówkami wynosiły nawet 80 km drogi¹⁷.

Postawa polityczna biskupów kujawsko-kaliskich

Postawa biskupów Królestwa Polskiego względem aktywności antyrosyjskiej i powstańczej była zdystansowana, raczej wyhamowana – prezentowała stanowisko postulowane przez „białych”, chcących systemowego zwalczania rusyfikacji w życiu społecznym

Czastary, Dzietrzkowice, Kraszewice, Lututów, Łyskornia, Mieleszyn, Naramice, Sokolniki, Walichnowy, Wieruszów i Wójcini; dekanat częstochowski: Biała, Borowno, Częstochowa, Konopiska, Kruszyna, Kłomnice, Mstów, Rędziny, Mykanów, Poczesna, Przyrów, Truskolasy, Wilkowiecko i Żuraw; dekanat krzepicki: Działoszyn, Danków, Dzietrzniki, Krzepice, Mierzyce, Parzymiechy, Przystajń, Rudniki, Starokrzepice, Wąsosz i Żytniów. Zob. *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1843, Varsaviae 1842*, s. 38-39, 42-43, 46-47, 53-54.

16 T. Olejnik, *Przeszłość administracyjna ziemi wieluńskiej*, Wieluń 1996, s. 22-23; J. Związek, *Zarządzenia władz rosyjskich przeciw dążeniom patriotycznym w powiecie wieluńskim w przeddzień wybuchu powstania styczniowego (1861-1863)*, „Ziemia Częstochowska”, t. 65, 2019, s. 16.

17 K. Kęsik, *Kościół katolicki w powiecie wieluńskim w czasie I wojny światowej*, Opole 2020, s. 152-157; W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 75.

(w tym kościelnym)¹⁸. Po upadku powstania listopadowego, większość biskupów ordynariuszy i administratorów diecezji, wystosowała listy pasterskie zawierające ostrą krytykę jakichkolwiek akcji rewolucyjnych. Sceptyczna postawa wielu z nich wobec zrywów niepodległościowych, budziła niezadowolenie wśród sporego gremium duchowieństwa niższego.

Odmianą postawę od reszty episkopatu prezentował bp Józef Koźmian¹⁹, który w latach 1823-1831 zarządzał diecezją kujawsko-kaliską. W liście pasterskim w 1830 r., zachęcał duchowieństwo do popierania powstania i wyrażania swojego niezadowolenia z istniejącego stanu politycznego²⁰. Znaczący temat twierdzą jednak, że w takich przypadkach biskupi podejmowali te kroki bardziej z obawy przed rodakami, niż z ich wewnętrznego przekonania²¹. Optymizm biskupa włocławskiego na oddolny ruch narodowy został ostudzony wydaniem w czerwcu 1832 r. przez papieża Grzegorza XVI encykliki *Cum primum*. Dokument uznano za apel Stolicy Apostolskiej do zachowania *status quo* w sprawach rządzenia się Kościoła pod rosyjskim panowaniem. Bp Walenty Tomaszewski²² zdaje się uległ tej presji i był apolityczny, aczkolwiek przychylny Rosjanom²³. W myśl papieskiego dokumentu przestrzegał duchownych przed angażowaniem się w ruch rewolucyjny, który wzmocniłby represje wobec swobód Kościoła znajdującego się pod berłem carskim. Nakazał podległemu sobie duchowieństwu złożyć pisemne oświadczenia o swojej postawie w czasie zrywu 1830 r.²⁴ Z dawnymi konsekwencjami papieskiej encykliki jak i polityką swojego poprzednika mierzył się bp Michał Marszewski²⁵, który obserwował niezadowolenie rodaków w okresie swojego zarządu diece-

18 Bp Andrzej Wołłowicz (1750-1822) piastujący urząd ordynariusza diecezji kujawsko-kaliskiej w latach 1818-1822 zajmował stanowisko neutralne w sprawach politycznych. Zob. Tamże, s. 84-85.

19 Bp Józef Koźmian (1773-1831) – biskup kujawsko-kaliski w latach 1823-1831. Zob. Tamże, s. 85-89.

20 Tamże, s. 88; S. Chodyński, *Seminarium włocławskie. Szkic historyczny*, Włocławek 1905, s. 251; M. Żywczyński, *Koźmian Józef Szczepan (1773-1831), biskup kujawsko-kaliski*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, pod red. E. Rostworowskiego, t. 15, Wrocław 1970, s. 55-56.

21 H. Dylągowa, *Duchowieństwo katolickie wobec sprawy narodowej w latach 1764-1864*, Lublin 1980, s. 83; A. Wroński, *Duchowieństwo i Kościół katolicki...*, s. 53-56.

22 Bp Walenty Tomaszewski (1781-1850) – biskup kujawsko-kaliski w latach 1832-1850. Zob. W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 89-92.

23 A. Wroński, *Duchowieństwo i Kościół katolicki...*, s. 60-63.

24 Papież przed ogłoszeniem encykliki wpierw wysłał napomnienie do biskupów polskich, datowane na 15 II 1831 r., w którym nakazywał im sprawować posłannictwo pokoju i powstrzymywać się od wszelkich aktów z tym sprzecznych. Biskupi mieli świecić przykładem podporządkowania się prawowitej władzy, głosząc tę zasadę również ludowi. Zob. Z. Zieliński, *Papiestwo i papież dwóch ostatnich wieków*, cz. 1, Poznań 1986, s. 159-160.

25 Bp Michał Marszewski – ur. 13 sierpnia 1800 r. w Gdańsku z rodziców Jakuba i Barbary z Siebersów, szlachciców. Początkowe nauki odebrał w gimnazjum jezuickim

zją, jeszcze jako koadiutor, od 1850 r. Współczesna narracja historyczna przedstawia go w sposób dość negatywny i nie pozostawia złudzeń, co do jego prorosyjskich zapatrywań. Kiedy od 1860 r. zaczęły wzmagać się nastroje antyrosyjskie, zabronił odprawiania nabożeństw patriotycznych na terenie swojej diecezji. Nakazywał odczytywać kapłanom w kościołach rozporządzenia carskie i ściśle ich przestrzegać. Takie kroki wzmocniły wobec niego niechęć części duchowieństwa i wiernych. W związku z taką postawą hierarchy, część księży podjęła uchwałę, że jeżeli nie zmieni stanowiska, to wypowiedzą mu posłuszeństwo²⁶. Kiedy jednak dochodziło do aresztowań duchownych za łamanie powyższych rządowych zakazów, ten osobiście ingerował u władz o ich uwolnienie²⁷.

Należy stwierdzić, że bp Michał Marszewski nigdy nie był niechętny powstaniu styczniowemu. Protestował przeciwko zbyt pochopnemu angażowaniu się duchownych w agitacje polityczne w obrębie świątyń, zwłaszcza w czasie nabożeństw²⁸. Z całą pewnością można stwierdzić, że był politykiem, który swoim pozornym niezdecydowaniem, raz względem postaw patriotycznych kapłanów, drugi raz względem rozporządzeń rządowych nieprzychylnych katolikom, chciał przede wszystkim uzyskać jak najwięcej dla swobody działania Kościoła. Po uwięzieniu warszawskiego arcybiskupa Szczęsnego Felińskiego, odprawił nabożeństwo pokutne, jednak w toku rozwoju walk powstańczych 22 czerwca 1864 r., w piśmie do diecezjan nawoływał do zaprzestania agresji, co nie przyniosło mu popularności, a wręcz przeciwnie – złość i brak szacunku, nawet ze strony duchowieństwa. 17 sierpnia 1864 r. w mowie do kapituły katedralnej we Włocławku zaznaczył, że jego postawa wynikała tylko z troski o ochronę rozlewu

w Szkocji i franciszkańskim w Wejherowie. W latach 1818-1823 przygotowywał się do kapłaństwa w Seminarium Duchownym we Włocławku. W 1823 r. przyjął święcenia kapłańskie i został wikariuszem w katedrze włocławskiej i notariuszem w Konsystorzu Generalnym Włocławskim. Cieszył się zaufaniem następujących po sobie rządców diecezji – bpa Józefa Koźmiana i bpa Walentego Tomaszewskiego, którzy mianowali go m.in. egzaminatorem prosynodalnym, kanonikiem włocławskim, a nawet administratorem diecezji pod dłuższą nieobecność bpa Tomaszewskiego. Po śmierci bpa Tomaszewskiego, kapituła wybrała ks. Marszewskiego administratorem diecezji, co potwierdził papież 7 lipca 1850 r. Jako pierwszy biskup kujawsko-kaliski zrezygnował z rezydencji w Kaliszu na rzecz Włocławka. Dopiero 12 czerwca 1856 r. car zgodził się mianować go biskupem diecezji, na co przystał papież Pius IX. Święcenia biskupie przyjął w katedrze św. Jana w Warszawie 25 stycznia 1857 r. Zmarł 3 września 1867 r., umęczony trudną atmosferą popowstańczą, borykając się z ciągłym niezrozumieniem części podległego mu duchowieństwa. Zob. W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 92-95.

26 *Diecezja kujawsko-kaliska*, „Tygodnik Katolicki”, nr 32, 2(1861), s. 296; *Ordo Divini officii ac missarum ad usum dioecesis Wladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1890, Vladislaviae 1889*, s. 12-14; R. Prejs, *Z dziejów klasztoru franciszkanów w Kalisz 1864-1902. Wybrane postacie*, „Polonia Maior Orientalis”, t. 8, 2021, s. 89-96.

27 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej...*, s. 35-40.

28 Tamże.

niewinnej krwi²⁹. Tak przedstawione stanowisko było rozumiane nawet przez część księży aktywnie zaangażowanych w ruch rewolucyjny i agitacje propolskie³⁰. Dlatego konieczne wydaje się dogłębne i ponowne przeanalizowanie polityki bpa Michała Marszewskiego. Krytyka historyczna materiałów źródłowych, które dotąd nie były brane pod uwagę, wymaga pewnych korekt w zakresie negatywnej oceny hierarchy. Klarownie pokazuje to publiczna obrona biskupa przez jednego z aktywniejszych patriotycznie księży tamtego okresu – ks. Piotra Kobylńskiego z podkaliskiego Dobrzeca. Kapłan w związku z szkalującym hierarchę tekstem, autorstwa ks. Aleksego Prusinowskiego z Wielkiego Księstwa Poznańskiego, podjął na łamach prasy rzeczową polemikę obronną³¹. Z jego narracji wyłania się osąd podkreślający prawość charakteru i patriotyzmu biskupa, o których świadczyły pojedyncze i niezauważalne przez ogół ruchy oraz podejmowane przez niego decyzje. Oficjalna postawa rządu zabiegającego o jak najprzychylniejsze stanowisko caratu wobec instytucji kościelnych na terenie jego diecezji, była rozumiana w sposób niepełny, nawet wypaczony. Wynikało to z faktu, że nie uwzględniano indywidualnych przypadków, które odkrywały prawdziwe intencje biskupa i stawiając go w zdecydowanie lepszym świetle. Ordynariusz upatrywał pomyślności dla sprawy narodowej przede wszystkim w pracy organicznej, gdzie rozwój oświaty miał stanowić główny nerw budzenia samoświadomości państwowej³². Pełny obraz specyfiki posługi bpa Michała Marszewskiego wymaga dogłębnej kwerendy wśród nieprzepracowanych źródeł, które w dużej mierze znajdują się w aktach personalnych poszczególnych duchownych, mających w tym okresie listowny kontakt z ordynariuszem.

Duchowieństwo diecezjalne i zakonne w sprawie narodowej

Na temat zaangażowania politycznego i patriotycznego duchowieństwa *Territorium Vielunensis* w powstaniu listopadowym nie wiadomo zbyt wiele. Po cezurze czasowej tego wydarzenia coraz częściej zaczynają pojawiać się w materiałach źródłowych wzmianki o głęboko narodowościowych w treści kazaniach, nabożeństwach ze śpiewem pieśni o charakterze patriotycznym, procesjach eucharystycznych i pielgrzymkach ze sztandarami cechów z emblematami w barwach narodowych. Postawy te zintensyfikowały się od początku 1860 r., kiedy kapłani „stałymi nabożeństwami o politycznym charakterze, kazaniem niewymownie gwałtownymi i rozprzedażą rewolucyjnych hy-

29 W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 95.

30 Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł), sygn. Akta Konsystorza Generalnego Włocławskiego (dalej: AKGWł) pers. 241, List ks. Aleksego Prusinowskiego z 14 XII 1861, bp.

31 Tamże.

32 Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu (dalej: APŁOS), sygn. 5, Michał Ja Marszewski z miłosierdzia Bożego i Stolicy Apostolskiej łaski biskup kujawsko-kaliski całemu duchowieństwu świeckiemu i zakonnemu pozdrowienie i błogosławieństwo posyła. List pasterski z 23 II 1862, k. 19-24.

nów usiłowało przygotować kraj cały do powstania³³. Rosyjscy żołdacy dopuszczali się

- 33 Po upadku powstania listopadowego zakwaterowano w Wieluniu garnizon rosyjskiego wojska. To spowodowało na dość długi czas marazm w życiu politycznym powiatu. Lekkie ożywienie nastąpiło w 1846 r., kiedy nieliczna grupa młodzieży męskiej przedostawała się do Prus do polskich oddziałów formowanych przez Ludwika Mierosławskiego. Ożywienie narodowe rozpoczęło się z początkiem 1860 r. Zdecydowanie groźniejsza dla Rosjan była Częstochowa, którą traktowano jako potencjalny ośrodek buntu z racji przybywania tam licznych pielgrzymów z innych części zaborów. Władze carskie obawiały się, że wśród nich mogą być emisariusze powstania, którzy z łatwością mogli nawiązać kontakty z miejscowymi spiskowcami. W ponad 10 000 tysięcznym mieście od połowy lat 50. XIX w. zawiązywały się tajne koła, do których włączał się niższy kler oraz lekarze, urzędnicy, a także młodzież szkolna. Od 1859 r. dążenia niepodległościowe stawały się coraz wyraźniejsze. W latach 1861-1862 koła patriotyczne nawiązały szereg stosunków z patriotami w Warszawie, którzy umiejętnie kolportowali prasę rewolucyjną na prowincję. W celu podkreślenia niezadowolenia mieszkańców Częstochowy z rosyjskiej obecności w mieście rok 1861 ogłoszono rokiem żałoby narodowej. Nie bez znaczenia były nabożeństwa patriotyczne organizowane na Jasnej Górze oraz w lokalnych kościołach pod przewodnictwem duchownych katolickich. Aktywnie działające w powiecie stronnictwa „białych” i „czerwonych” nawołujących do diametralnie różnych walk z caratem posiadały zwolenników wśród lokalnej ludności oraz duchownych. Rewolucyjny charakter „czerwonych” wziął górę na tym obszarze i doprowadził do ruchów powstańczych w latach 1861-1863. Pierwsze manifestacje patriotyczne miały miejsce tylko w Warszawie, jednak bardzo szybko przenosiły się do mniejszych miast i osad, dając przykład wszystkim zdystansowanym i sceptycznym do tej sprawy. Niejednokrotnie marszom przewodził miejscowy kapłan, głosząc podniosłe nauki patriotyczne, intonując pieśni narodowe i religijne oraz ogólnie swoim autorytetem stanu duchownego „uświęcał” dziejącą się sprawę. Na terenie powiatu doszło do kilkunastu walk powstańczych i mniejszych potyczek między powstańcami a oddziałami rosyjskich żołdaków. Sprawą kierował naczelnik wojenny powiatu wieluńskiego Aleksander Littich. Należy wspomnieć o największej bitwie powstańczej na tym terenie, która miała miejsce 22 kwietnia 1863 r. pod Rudnikami. W walce brało udział ok. 400 powstańców i 4 tys. żołnierzy rosyjskich, mających dwa działa. Zginęło 29 powstańców a 5 zmarło od ran; wśród Rosjan poległo 50 żołnierzy oraz wielu odniosło rany. Następnego dnia rozegrano kolejną bitwę pod Wąsoszem, w której poległo 34 powstańców. 3 października 1863 r. we wsi Ostrowy k. Kłobucka ok. godz. 10.00 rozegrała się bitwa mniejszy oddziałem powstańczym z Krzepic a rosyjskim wojskiem. Życie straciło kilkunastu Polaków. Jedną z ostatnich bitew powstańczych była potyczka 21 marca 1864 r. między oddziałem żandarmerii narodowej powstańców a rosyjską strażą graniczną w okolicach Krzepic. W wyniku walk było wielu rannych i zabitych. W południowo-wschodniej części powiatu doszło do większych potyczek w okolicach Kruszyny, Janowa i Mirowa. Zob. W. Urban, *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim...*, s. 452; T. Olejnik, *Wieluń. Dzieje miasta 1793-1945...*, s. 147-148, 153; A. Barszczewska, *Nurty walki...*, s. 144; W. Palus, *Spółczesność Częstochowy w drodze ku niepodległości w latach 1795-1914*, [w:] *Częstochowy drogi ku niepodległości*, pod red. R. Szewda, W. Palusa, Częstochowa 1998, s. 11-14; S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1983, s. 151; T. Olejnik, *Bitwa pod Rudnikami 22 IV 1863. Przyczynek do dziejów*

w ramach odwetu za te oddolne działania profanacji kościołów, co wydarzyło się m.in. w listopadzie 1861 r. w Starokrzepicach. Po tym incydencie, świątynia przez kilka dni była zamknięta³⁴. W powiecie wieluńskim 15 księży diecezjalnych i 30 zakonników doświadczyło represji związanych z zdekonspirowaniem ich pracy patriotycznej, surowo zabronionej przez zaborcę. Wszystkich można zaliczyć do stronnictwa „czerwonych” dopuszczających walkę zbrojną z rosyjską okupacją jako konieczny element w dążeniu do niepodległości.

1. Duchowieństwo diecezjalne

Trzy główne ośrodki miejskie: Częstochowa, Wieluń i Wieruszów nie doświadczyły wielkich manifestacji patriotycznych w okresie między powstańczym, co wynikało ze stacjonowania w powiecie rosyjskiego garnizonu. Jednak nie brakowało okazywania oznak zniechęcenia władz rosyjskich przez młodzież akademicką i rzemieślniczą oraz uczniów starszych klas gimnazjalnych i zawodowych, którzy w trakcie przypadkowych ulicznych konfrontacji z rosyjską żandarmerią i wojskiem chroniła się w świątyniach oraz w miejscach względnie bezpiecznych. Powiat wieluński nie był wolny od tzw. branki wśród młodzieży męskiej, która bardzo wyraźnie akcentowała swoje niezadowolenie z powodu rosyjskiej dominacji „w ich domach”³⁵. W listopadzie 1861 r. w Wieluniu mężczyźni na złość Rosjanom nosili na głowach zakazane czapki tzw. rogatywki. W wyniku tego zostali pobici przez policję, nakrycia głowy zniszczono oraz wtrącono ich do odwachu. Tajna służba carska podsłuchiwała również modlitwy wypowiedane przez wiernych, cenzurując ich treść w razie konieczności. W taki sposób mieszkanka Wielunia o nazwisku Jońska, modląc się pod krzyżem, została zatrzymana i zamknięta w więzieniu w Warszawie, gdzie doznała obłąkania³⁶. Nieznośne stały się prześladowania chłopów przez policję za wspólne spotkania w domach prywatnych. Pod koniec 1861 r. we wsi Brzeziny k. Częstochowy, aresztowano kilku włościan i tymczasowo zamknięto w karczmie „Ostatni Grosz”, gdzie byli przesłuchiwani z racji „niecnych planów”, które w zamysle funkcjonariuszy rosyjskich posiadali³⁷. W przededniu wybuchu powstania

powstania styczniowego na ziemi wieluńskiej, Rudniki 1993, s. 4-5; J. Związek, *Bitwa pod Wąsoszem – 23 IV 1863 r. Na tle walk powstańczych na ziemi częstochowskiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 57(1983), nr 9, s. 212; K. Jurek, *Ziemia częstochowska w powstaniu styczniowym 1863-1864*, „Ziemia Częstochowska”, t. 5, 1965, s. 144; R. Cieśla, *Blask dawnych Krzepic*, Krzepice 2007, s. 353.

34 *Królestwo Polskie*, „Dziennik Poznański”, nr 264, 3(1861), s. 2

35 W okresie przedpowstańczym zawiązywały się koła skupiające młodzież nastawioną rewolucyjnie, część inteligencji i rzemieślników m.in. w Częstochowie, Kłobucku, Krzepicach, Przyrowie i Wieluniu. Zob. T. Olejnik, *Wieluń. Dzieje miasta 1793-1945...*, s. 148-149; H. Rola, *Powstanie styczniowe na ziemi częstochowskiej*, Katowice 1965, s. 17.

36 *Królestwo Polskie*, „Dziennik Poznański”, nr 262, 3(1861), s. 2.

37 Tamże, nr 260, 3(1861), s. 2.

styczniowego naczelnik powiatu wieluńskiego wydał zarządzenie inwigilowania 75 osób z różnych miejscowości (m.in.: Częstochowa, Gorzelnia, Konopiska, Krzepice, Lipie, Lututów, Mierzyce, Mokrsko, Opojowice, Parcice, Parzymiechy, Przyrów, Sokolniki, Starokrzepice, Wieluń i Wieruszów). Wśród wymienionych troje pełniło obowiązki proboszczowskie: ks. Gabriel Krasicki ze Starokrzepic, ks. Wawrzyniec Brzeziński z Krzepic i ks. Ignacy Jarnuszkiewicz z Kłobucka³⁸. Naczelnikiem okręgowym powiatu wieluńskiego z ramienia Rządu Narodowego na czas powstania został mianowany ks. Ignacy Mosiński proboszcz z Dmenina w dekanacie radomszczańskim, który swoją pracę na rzecz rewolucji przypłacił życiem³⁹. Spora grupa kapłanów nie podejmowała żadnej udokumentowanej aktywności patriotycznej zarówno w powstaniu 1830 jak i 1863 r. Postawę obojętną wobec ruchów narodowościowych wykazywali m.in.: ks. Jakub Samulski z Cieszęcina⁴⁰ i ks. Alojzy Pustowski z Łyskorni oraz inni⁴¹. Nie można uznać ich

38 J. Związek, *Zarządzenia władz rosyjskich przeciw dążeniom patriotycznym w powiecie wieluńskim w przeddzień wybuchu powstania styczniowego (1861-1863)*, „Ziemia Częstochowska”, t. 65, 2019, s. 42-45.

39 Ks. Ignacy Mosiński – ur. 28 stycznia 1812 r. w Ostrzeszowie w Wielkim Księstwie Poznańskim. W latach 1819-1827 uczęszczał do szkoły elementarnej w rodzinnej miejscowości. Następnie kontynuował edukację w Szkole Wydziałowej w Kaliszu. W czasie powstania listopadowego nauka była zawieszona przez dwa lata. Nie angażował się osobiście w ruch rewolucyjny. W 1832 r. podjął pracę nauczyciela prywatnego w Kuźnicy Grabowskiej w domu Wierzbickich. W latach 1832-1835 studiował w seminarium wrocławskim. 7 stycznia 1836 r. przyjął święcenia kapłańskie. Został skierowany na wikariat do Kobieli Wielkich, gdzie posługiwał przeszło dwa lata. 15 września 1838 r. otrzymał prezentę na probostwo w Dmeninie z nominacji kolatora Biernackiego. 20 września 1863 r. został aresztowany i osadzony w więzieniu w Radomsku. Następnie został przewieziony do cytadeli w Piotrkowie Trybunalskim, gdzie został powieszony 5 marca 1864 r. Pogrzebano go na cmentarzu piotrkowskim. Zob. ADWł., sygn. AKGWł. pers. 393, Curriculum vitae ks. Ignacego Mosińskiego, k. 1; J. Szymański, *Represje carskie wobec duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej...*, s. 307; A. Kaczmarek, *Duchowieństwo dekanatu radomszczańskiego w latach 1819-1867*, Częstochowa 2017, s. 58.

40 Ks. Jakub Samulski – ur. 22 lipca 1804 r. w Krotoszynie w Wielkim Księstwie Poznańskim. Syn Kacpra i Antonelli z Tybińskich. Do szkoły elementarnej uczęszczał w rodzinnej miejscowości, później do Szkoły Wojewódzkiej w Kaliszu. Po jej ukończeniu w 1824 r. przez cztery lata był prywatnym nauczycielem. W 1832 r. wstąpił do Seminarium Duchownego we Wrocławku, gdzie w 1835 r. przyjął święcenia kapłańskie. Był wikariuszem w Sompolnie i Węglewicach. W 1837 r. został proboszczem w Siemkowicach, skąd w 1839 r. przeszedł na probostwo do Cieszęcina, gdzie zmarł 2 marca 1877 r. Duchowny wprost zapisał w prywatnej dokumentacji, że „wobec powstania rewolucji [1830 – przyp. autor] nie należałem do żadnych klubów ani towarzystw”. Zob. ADWł., sygn. AKGWł pers. 526, Opis życia ks. Jakuba Samulskiego z 3 VII 1843, k. 1-2; Pismo dziekana wieluńskiego ks. Antoniego Michalskiego do Konsystorza Foralnego Kalskiego z 3 IV 1877, s. 3.

41 Ks. Alojzy Pustowski – ur. 20 czerwca 1804 r. w Kraszewicach k. Wielunia. W latach 1819-1825 uczęszczał do Szkoły Wojewódzkiej w Kaliszu. Po formacji w seminarium

za sceptyków niepodległej Polski, ale raczej za osoby chcące zachować dotychczasowe *status quo* w sprawach swobody kościelnej, w myśl bieżących zarządzeń podawanych przez kolejnych rządców diecezji⁴².

Na szczególną uwagę zasługuje heroizm Sióstr Bernardynek z Wielunia, które w latach 1861-1863 czynnie wspierały działania powstańcze. Organizowały kwesty ze zbiórką pieniędzy i odzieży dla powstańców. Podczas walk w okolicach Wielunia, udawały się na pola bitew i opatrywały rannych. W klasztorze przygotowywały bandażę z pozyskanych przez siebie płócien. Niestety, zbiór materiałów źródłowych w tej materii jest bardzo skromny, jednak kwerenda poza archiwum klasztornym może dać nowe przesłanki do dalszych opracowań tematu⁴³.

Spora grupa duchownych odważnie przystała do grupy „czerwonych”. Oddanie wielu z nich przywołano w różnych publikacjach, jednak brakuje osadzenia ich pracy patriotycznej w kontekście kompletnego życiorysu, co w zamysle tego tekstu zostało uzupełnione. Biografie duchowieństwa diecezjalnego zostały na tę chwilę opracowane w sposób stosunkowo wyczerpujący. Osoby zakonne wymagają osobnego opracowania prozopograficznego. W podanych biogramach nie ograniczono się tylko do okresu pracy na obszarze powiatu wieluńskiego, ale zasygnalizowano ich aktywność narodowowyzwoleńczą w placówkach duszpasterskich, w których posługiwali przed lub po roku 1863.

1.1. Dekanat częstochowski

Borowno

Ks. Józef Lisiecki urodził się 1 maja 1803 r. we wsi Orzeszków k. Kalisza. W 1823 r. wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku. Z racji wyraźnych zdolności intelektualnych, został skierowany do Akademii Duchownej Rzymskokatolickiej w Warszawie, w której uzyskał stopień magistra teologii i 19 kwietnia 1829 r. przyjął święcenia kapłańskie. Na pierwszy wikariat skierowano go do kościoła kolegiackiego w Kaliszu, gdzie otrzymał dodatkową funkcję wicekustosza świątyni w strukturach kapituły. W czasie powstania listopadowego pełnił funkcję kapelana

włocławskim w 1828 r. przyjął święcenia kapłańskie na Jasnej Górze. Był wikariuszem Radziejowicach. Następnie mianowano go komendantem w Łyskorni i Naramicach w dekanacie wieruszowskim. W trakcie powstania 1830 r. duszpasterzował bez znamion antypaństwowych. W latach 1854-1889 był proboszczem w Sokolnikach w dekanacie wieluńskim. Tam zmarł 21 czerwca 1889 r. Zob. ADWł, sygn. AKGWł. pers. 494, Wykaz życia ks. Alojzego Pustowskiego 2 I 1848, k. 37; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1890*, s. 55.

42 H. Dylągowa, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 146-147.

43 Archiwum Sióstr Bernardynek w Wieluniu, sygn. brak, Listy konsystorskie 1691-1891. Notatka s. Serafyny Jocz, s. 16; J. Związek, *Z przeszłości klasztoru Sióstr Bernardynek w Wieluniu...*, s. 61.

jednego z pułków⁴⁴. W latach 1833-1854 był komendantem⁴⁵, następnie proboszczem w Borownie. Odznaczał się gorliwością duszpasterską, za co otrzymał godność kanonika kolegiaty kaliskiej oraz wrocławskiej. Nie bał się poruszać tematów narodowych podczas kazań. W latach 1849-1854 pełnił urząd dziekana dekanatu częstochowskiego⁴⁶. W 1854 r. przeszedł na stanowisko proboszcza parafii św. Mikołaja w Kaliszu. Został również mianowany sędzią surogatem w miejscowym konsystorzu. W dotychczasowej pracy kapłańskiej przejawiał silne antypatie rosyjskie i publicznie domagał się zniesienia jarzma carskiego nad Kościołem i Polakami. Władze carskie naciskały kolejnych biskupów i administratorów diecezji, aby pozbawiły duchownego wyższych funkcji kościelnych. Bp Michał Marszewski wbrew naciskom carskim, ustanowił go w 1857 r. oficjałem sądu kościelnego w Kaliszu. W tym czasie rozpoczęła się redukcja pracowników sądowych, dlatego zakres obowiązków i władzy duchownego stawały się coraz większe. W latach poprzedzających powstanie styczniowe, został ukarany grzywną 500 rb za przechowywanie i rozpowszechnianie korespondencji rewolucyjnej oraz poddano go pod nadzór policji. Brał udział w wydarzeniach powstania styczniowego. Te epizody nie zraziły biskupa do jego osoby, gdyż pozostawił go na stanowisku oficjała również po wydarzeniach 1863 r. Swoista niesubordynacja ordynariusza odnośnie do wykonania rządowych dyrektyw wobec ks. Józefa Lisieckiego, była formą uznania hierarchy dla patriotycznej postawy duchownego w obronie Kościoła i wzmacniania postaw narodowościowych. W 1870 r. został mianowany prałatem scholastykiem przy kapitule wrocławskiej, ale była to godność typowo honorowa. Duchowny zmarł w Kaliszu 20 listopada 1872 r.⁴⁷ Wielkim utrudnieniem w poznaniu dogłębnej biografii duchownego jest brak jego teczki personalnej w Archiwum Diecezji Wrocławskiej.

44 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1830*, Varsaviae 1829, s. 92; R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego: 1808-1831. Słownik biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 465.

45 Komendarz (łac. *comendarius*) – duchowny zarządzający parafią z nominacji biskupa w sposób tymczasowy. Do jego obowiązków należała troska o duszpasterstwo, jak i dobra materialne parafii. Okres kierowania parafią trwał często kilka i kilkanaście lat. Bardzo często z upływem czasu zostawał on pełnoprawnym proboszczem. Zob. J. Krukowski, *Proboszcz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, pod red. E. Gigilewicz, t. 16, Lublin 2012, kol. 412-414.

46 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1833*, Varsaviae 1832, s. 93; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1854*, Varsaviae 1853, s. 30.

47 S. Chodyński, *Z diecezji kujawsko-kaliskiej (śp. ks. Józef Lisiecki)*, „Przegląd Katolicki”, nr 51, 10(1872), s. 812; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 523-524; J. Szymański, *Represje carskie...*, s. 317; S. Librowski, *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Wrocławku*, Wrocław 2015, s. 176-177.

Kłobuck⁴⁸

Ks. Ignacy Jarnuszkiewicz urodził się 15 lipca 1810 r. we wsi Zadworna k. Konina. Po odebraniu nauki w miejscowej placówce elementarnej kontynuował edukację w Szkole Miejskiej w Koninie i w Szkole Wojewódzkiej w Kaliszu. Po odbytych studiach w seminarium wrocławskim i warszawskim, w 1833 r. przyjął święcenia kapłańskie⁴⁹. W tym roku został mianowany wikariuszem w kolegiacie kaliskiej. W 1837 r. objął probostwo w Kłobucku. Od razu przystąpił do remontu zabudowy plebańskiej. W latach 1860-1870 jego staraniem odrestaurowano starożytny kościół, zbudowano nową sygnaturkę, organy i kaplicę na cmentarzu grzebalnym⁵⁰. Ks. Ignacy Jarnuszkiewicz w 1848 r. został asesorem, w 1852 r. sędzią surogatem w konsystorzu piotrkowskim. W okresie przedpowstańczym otrzymał godność prałata honorowego w kolegiacie kaliskiej, zostając również dziekanem tej kapituły⁵¹. Obok pracy gospodarczej i duszpasterskiej włączał się w sferę życia społecznego w chwilach wzmagających się nastrojów antyrosyjskich. Publicznie wyrażał swoje poparcie dla powstania styczniowego, za co przez władze był uznawany za politycznie „nieprawomyślnego”. Komisja rządowa żądała usunięcia go z pełnionego stanowiska surogata sądowego, do czego nie doszło⁵². Z wielką atencją w 1863 r. ogłaszał z ambony dekrety uwłaszczeniowe chłopów. Uczestniczył w marszach patriotycznych oraz wzywał do zdecydowanej walki rewolucyjnej⁵³. Szala wrogości względem jego osoby została przeważona w chwili, kiedy dołączył się z parafianami kłobuckimi do manifestacyjnej pieszej pielgrzymki z Krzepic, która w 1861 r. zdążyła na Jasną Górę pod przewodnictwem tamtejszego proboszcza – ks. Wawrzyńca Brzezińskiego⁵⁴. Po tym fakcie władze rządowe nakazały bpowi Michałowi Marszewskiemu usunąć go ze stanowisk diecezjalnych, na co hierarcha zgodził się dopiero w czerwcu 1866 r. Ks. Ignacy Jarnuszkiewicz zmarł 20 kwietnia 1885 r. w Kłobucku i został pochowany na miejscowym cmentarzu⁵⁵.

48 Czesław Michalski w monografii Kłobucka, powołując się m.in. na ustalenia bpa Pawła Kubickiego wspomina jeszcze wikariusza ks. Wincentego Wrześniaka czynnie wspierającego sprawę powstania styczniowego, który po jego upadku wyemigrował do Paryża Zob. Cz. Michalski, *W okresie wojen napoleońskich i powstań narodowych*, [w:] *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, pod red. F. Kiryka, Kraków 1998, s. 298.

49 A. Poniński, A. Sękiewicz, *Ksiądz kanonik Ignacy Jarnuszkiewicz*, [w:] *Zarys dziejów Kłobucka, parafii św. Marcina i okolic*, pod red. W. Korpety, A. Sękiewicza, Kłobuck 2017, s. 214.

50 Cz. Michalski, *W okresie wojen napoleońskich...*, s. 291.

51 *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1870*, Varsaviae 1869, s. 5.

52 P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 508.

53 Cz. Michalski, *W okresie wojen napoleońskich...*, s. 291; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 22-23.

54 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa...*, s. 83.

55 <http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza/main.php?akcja=opis&cid=5598> [22.08.2023].

Ks. Michał Ziarniewicz przyszedł na świat w Grabienicach k. Konina 21 września 1836 r. Po święceniach kapłańskich przyjętych w 1859 r., pracował jako wikariusz w Pajęcznie i Kłobucku. W tej drugiej placówce zastało go powstanie styczniowe. „Władze polskie widząc w ks. Ziarniewiczu energię i czynną miłość Ojczyzny, zrobiły go naczelnikiem miasta. Na tym stanowisku duże zasługi oddawał żołnierzom naszym, ale też później od rządu rosyjskiego dużo cierpiał; kilkukrotnie go aresztowano, osadzono w więzieniu, a nawet, gdyby nie manifest carski, byłby ks. Ziarniewicz życiem swą miłość kraju przypłacił”⁵⁶. Był sądzony m.in. za wypowiedzianie skazanego na powieszenie rolnika o nazwisku Parkitny⁵⁷. Po odejściu z Kłobucka został proboszczem w Kłóbce na Kujawach. W tej parafii nadal odczuwał represje carskie, gdyż w 1867 r. został aresztowany przez Komisję Wojenno-Śledczą i wysłany do cytadeli warszawskiej. W toku sprawy nie udowodniono mu żadnej winy, dlatego został zwolniony i poddany pod nadzór policji⁵⁸. Następnie był proboszczem w Drużbicach, Dankowie, Truskolasach i Borownie. Cechował się wielką skromnością, nie znosił publicznych pochwał ku swojej czci za dawne odważne i patriotyczne poczynania w sprawach Ojczyzny. Zmarł 18 lipca 1917 r. w Borownie. W dowód uznania za doniosłą rolę w sprawach wolności Kościoła i Ojczyzny, w miesiąc po śmierci, wierni z Borowna wystawili mu okazały pomnik nagrobny z piaskowca. Zarówno w pogrzebie jak i w poświęceniu nagrobka uczestniczyła rzesza duchowieństwa i wiernych z różnych parafii⁵⁹.

Ks. Paweł Knapieński urodził się 26 stycznia 1818 r. w Godzieszach Wielkich k. Kalisza. Po edukacji elementarnej uczył się od 1836 r. w Szkole Obwodowej w Kaliszu. W 1839 r. wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku, w którym przyjął święcenia kapłańskie w 1842 r. Pracował jako wikariusz w Pątnowie i Kłobucku. Na drugim wikariacie zapoznał się z patriotyczną postawą proboszcza ks. Ignacego Jarnuszkiewicza, co zaowocowało jego narodowowyzwoleńczą postawą w kolejnych parafiach w latach popowstańczych. W 1855 r. został proboszczem w Wiewcu w dekanacie brzeźnickim. 2 kwietnia 1863 r. brał udział w pogrzebie siedmiu powstańców z oddziału płk Teodora Cieszkowskiego we wsi Chabelice k. Rząśni. Wyrokiem sądu polowo-wojennego został pozbawiony praw obywatelskich i zesłany na Syberię. Od 1869 r. przebywał w Tunce, a od 1873 r. został przeniesiony do Mezania w guberni archangielskiej, następnie do guberni murmańskiej. W 1875 r. otrzymał zgodę na wyjazd z Imperium Rosyjskiego. W 1876 r. powracając z zsyłki zatrzymał się u więzionego abpa Szczęsnego Felińskiego w Jarosławiu, gdzie przez pewien okres pełnił obowiązki jego kapelana⁶⁰. Podczas kazań

56 J. Straszewski, *Wspomnienie pośmiertne o śp. ks. M. Ziarniewiczu*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” (dalej: KDKK), nr 9, 11(1917), s. 284.

57 Cz. Michalski, *W okresie wojen napoleońskich...*, s. 298.

58 Tamże.

59 J. Straszewski, *Wspomnienie pośmiertne...*, s. 284-285; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1863*, Varsaviae 1862, s. 33.

60 H. Wyczawski, *Arcybiskup Zygmunt Szczęsnny Feliński 1822-1895*, Warszawa 1975, s. 308.

przemawiał w duchu patriotycznym. Władze carskie uznały jego wypowiedzi za „podburzające”, gdyż mówił o prześladowaniu Kościoła katolickiego przez rząd⁶¹. W 1884 r. otrzymał zezwolenie na powrót do Królestwa Polskiego. Niebawem wrócił do Kłobucka, gdzie zmarł 23 lutego 1885 r.⁶²

O. Antoni Pleszyński urodził się w roku 1830. Po naukach początkowych wstąpił do zakonu paulinów na Jasnej Górze, gdzie przyjął święcenia kapłańskie w 1856 r.⁶³ W okresie przedpowstańczym został oddelegowany przez zakon na wikariat do Kłobucka, gdyż w tak rozległej parafii była konieczna pomoc duszpasterska. Podczas działań powstańczych zasłynął z wielkiej odwagi, nakazując rozbrojenie rosyjskiego żołnierza, który w mieście odłączył się od białogórskiego pułku. Powiatowe władze powstańcze ogłosiły go „rewolucyjnym naczelnikiem m. Kłobucka”. Współpracował z oddziałem płk Teodora Cieszkowskiego służąc jako kapelan. W 1871 r. otrzymał sekularyzację zakonną i pracował jako ksiądz diecezjalny w francuskiej Marsylii. Tam zmarł w roku 1878⁶⁴.

Przyrów

Ks. Antoni Zygmuntowicz urodził się 11 czerwca 1817 r. w Wielkim Księstwie Poznańskim z rodziców Jana i Marianny z Kowalewskich. Pierwsze nauki odebrał w domu rodzinnym i w szkole elementarnej w Policach. W 1832 r. rozpoczął naukę w progimnazjum w Trzemesznie. Po jego ukończeniu w 1837 r. wstąpił do seminarium we Włocławku. W lipcu 1840 r. przyjął święcenia kapłańskie i został wikariuszem w Nieszawie, pełniąc faktycznie obowiązki administratora parafii w zastępstwie proboszcza na stałe mieszkającego w Kaliszu z racji pełnionej przez niego funkcji prefekta szkolnego⁶⁵. W latach 1845-1846 był wikariuszem w Sulejowie w dekanacie piotrkowskim. Następ-

61 P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 514.

62 ADWł, sygn. AKGWł. pers. 237, [notka na okładce teczeki], bp; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1886*, Varsaviae 1885, s. 56; J. S. Pietrzak, *Księża powstańcy*, Kraków 1916, s. 92; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 514-515; E. Niebelski, *Autografy księży zesłanych do syberyjskiej Tunki w ramach represji po powstaniu 1863 roku*, „Nasza Przyszłość”, t. 99, 2003, s. 420.

63 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1856*, Varsaviae 1855, s. 31.

64 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa...*, s. 107; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861-1864*, Lublin 1976 s. 107; Cz. Michalski, *W okresie wojen napoleońskich...*, s. 298; J. Kuzicki, *Kapelani oraz inni duchowni uczestniczący w polskich powstaniach narodowych, obecni w strukturach lokalnego Kościoła we Francji w XIX w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, t. 144, z. 1, 2017, s. 149; J. Szpak, *Polska prowincja paulinów od XVII wieku do 1864 r. Dzieje gospodarcze: klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie*, Katowice 2020, s. 41.

65 ADWł, sygn. AKGWł. pers. 696, Bieg życia ks. Antoniego Zygmuntowicza, k. 1-2.

nie objął wikariat w Wolborzu w dekanacie tuszyńskim, gdzie pracował do roku 1853⁶⁶. W tym roku przeszedł na probostwo do Przyrowa w dekanacie częstochowskim, gdzie pracował do śmierci⁶⁷. W 1860 r. został włączony przez władze diecezjalne do grona księży egzaminatorów zatwierdzających kandydatów na aprobaty proboszczowskie⁶⁸. W 1864 r. powierzono mu funkcję asesora w konsystorzu piotrkowskim, którą pełnił do roku 1874⁶⁹. Od 1860 r. stawał się coraz silniej zaangażowany w sprawy narodowościowe. W okresie przedpowstańczym był skarbnikiem jednej z organizacji przygotowującej rebelię. Władze carskie nadzorowały go za „jawne i fanatyczne sympatyzowanie z powstaniem”. Postulowano usunąć go z funkcji asesora konsystorza w Piotrkowie Trybunalskim. Zmarł 26 stycznia 1891 r.⁷⁰

1.2. Dekanat krzepicki

Krzepice

Ks. Wawrzyniec Brzeziński urodził się 9 sierpnia 1813 r. w Klonowie k. Złoczewa. Po ukończeniu seminarium we Włocławku w 1836 r. przyjął święcenia kapłańskie. Przez rok pracował w Rząśni w dekanacie brzezińskim jako wikariusz. Za wstawiennictwem swojego stryja – ks. Józefa Brzezińskiego proboszcza w Kłomnicach przeszedł na tamtejszą placówkę. Następnie kolejno był wikariuszem w Kalisza i Łasku. W 1843 r. objął probostwo w Wąsoszu w dekanacie krzepickim⁷¹. W latach 1844-1848 prowadził odbudowę kościoła i budynków plebańskich po wielkiej pogorzezi wsi z 1841 r. 8 września 1848 r. kościół został konsekrowany przez bpa Michała Marszewskiego, który wyraził publicznie wielkie uznanie dla jego pracy duszpasterskiej i gospodarczej. Duchowny w 1852 r. został dziekanem dekanatu krzepickiego. Pod koniec 1859 r. przeszedł na probostwo do Krzepic, gdzie podjął się szeregu prac wokół wewnętrznej

66 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1845*, Varsaviae 1844, s. 29; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1847*, Varsaviae 1846, s. 42.

67 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1854*, s. 31.

68 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1858*, Varsaviae 1857, s. 6.

69 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1865*, Varsaviae 1864, s. 6.

70 *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1892*, Varsaviae 1891, s. 123; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 552-553; J. Szymański, *Represje carskie...*, s. 325.

71 S. Zabraniak, *Między Wartą a Liswartą. Z dziejów parafii Wąsosz (do 2015 r.)*, Częstochowa 2015, s. 21, 133; ADWł., sygn. AKGWł. pers. 36, Curriculum vitae ks. Józefa Brzezińskiego, k. 1.

i zewnętrznej kubatury starożytnego kościoła św. Jakuba Apostoła⁷². W trakcie głoszonych kazań odwoływał się do spraw narodowych i mobilizował do aktywności wobec mających się rozpocząć walk zbrojnych. Za formę i treść kazań „podburzających”, lud znalazł się pod stałym nadzorem policji. W 1861 r. zorganizował pieszą pielgrzymkę z Krzepic na Jasną Górę, która stała się manifestacyjnym marszem w duchu propolskim. Do krzepickich pątników dołączyli wierni z Kłobucka z proboszczem ks. Ignacym Jarnuszkiewiczem. Współcześnie znany jest fakt, że ks. Wawrzyniec Brzeziński po upadku powstania umieścił w ołtarzu głównym kościoła krzepickiego sześć posrebrzanych orłów jako symbol walczącej Polski. Znajdują się one w ołtarzu do dziś⁷³. Ks. Wawrzyniec Brzeziński zmarł w Krzepicach 22 września 1877 r. i został pochowany na miejscowym cmentarzu⁷⁴.

Przystajń

Ks. Feliks Burchaciński urodził się 9 stycznia 1822 r. w Praszcze z rodziców Feliksa i Agnieszki z Gajewskich. Pierwsze nauki odebrał w domu, a w 1836 r. rozpoczął edukację w Szkole Obwodowej w Wieluniu, którą ukończył w roku 1839. W roku następnym wstąpił do Seminarium Świętego Krzyża w Warszawie skąd po dwóch latach przeniósł się do zakonu kartuzów. Po dwuletniej formacji zakonnej przeszedł do Seminarium Duchownego we Włocławku. Po skończonych studiach przez rok pracował jako sekretarz w Konsystorzu Foralnym Kaliskim. 1 maja 1846 r. przyjął święcenia kapłańskie, pozostając na urzędzie konsystorskim. Pod koniec roku mianowano go wikariuszem w Pątnowie w dekanacie wieluńskim, z którego po dwóch miesiącach przeszedł na wikariat do Krzepic⁷⁵. Stosunkowo późno bo dopiero w maju 1852 r. złożył przysięgę homagiálną carowi Aleksandrowi I, do czego był kilkakrotnie przymuszany przez władze powiatowe⁷⁶. Chcąc otrzymać samodzielne probostwo, za wstawiennictwem dziekana krzepickiego ks. Wojciecha Szymańskiego, złożył formalne oświadczenie do władz rosyjskich, że

72 Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. W. Patykiewicz (dalej: AACz), Księgi dziekańskie (dalej: KD) 174, Inwentarz fundi instructi przekazany ks. W. Brzezińskiemu 14 XI 1859, k. 294; Księgi parafialne (dalej: KP) 347, Umowa zawarta między ks. W. Brzezińskim a A. Zwolińskim 28 X 1872, bp.; Rachunek z fabryki dzwonów i odlewów metalowych A. Zwolińskiego w Warszawie 17 XI 1872, bp.; List frachtowy z 14 XI 1872, bp; Archiwum Parafii Rząśnia, sygn. brak, Kronika Parafii Rząśnia, k. 56.

73 R. Cieśla, *Blask dawnych Krzepic*, s. 345; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 11; J. Seweryn, *Udział duchowieństwa...*, s. 80.

74 *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1878*, Varsaviae 1877, s. 153.

75 ADWł, sygn. AKGWł. pers. 44, Bieg życia ks. F. Burchacińskiego z 23/5 VI/VII 1852, k. 2.

76 Tamże, sygn. AKGWł. pers. 44, Pismo Naczelnika Powiatu Wieluńskiego z 17/29 V 1852, k. 3.

nigdy nie podejmie działalności antyrządowej w sposób prywatny ani zorganizowany⁷⁷. W 1853 r. została mianowany komendantem w Przystajni, następnie proboszczem⁷⁸. W parafii zasłynął jako zwolennik zbrojnego zrywu powstańczego w 1863 r. Władze carskie ustaliły, że pełnił zadania czynnego funkcjonariusza w akcji rewolucyjnej. Odtąd znalazł się pod stałym nadzorem policji. Ograniczono jego swobodę przemieszczania się. W 1874 r. ukarano go wysoką grzywną za przekraczanie granicy z Prusami w pobliskich Bodzanowicach (*Bodzanowitz*). Zmarł w Przystajni 15 stycznia 1883 r. i tam został pochowany⁷⁹.

Starokrzepice

Ks. Gabriel Krasicki urodził się 6 marca 1818 r. w Wielkim Księstwie Poznańskim⁸⁰. Po edukacji początkowej wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku. W międzyczasie został wysłany na studia do Akademii Duchownej Rzymskokatolickiej w Warszawie. Świecenia kapłańskie przyjął w roku 1842⁸¹. Następnie pracował na wikariacie w Kaliszu z oddelegowaniem do duszpasterstwa niemieckojęzycznego w mieście (katalogi diecezjalne jednak tego nie potwierdzają). Najprawdopodobniej pracował tam do roku 1845⁸². W latach 1846-1847 był wikariuszem Radziejowie⁸³. Kolejne parafie były jego samodzielnymi administracjami. Przez kilka miesięcy w 1846 r. administrował parafią w Wyszynie w dekanacie kolskim⁸⁴. W Russocicach, w tym samym dekanacie, pełnił urząd komendarza w latach 1846-1852⁸⁵. Następnie administrował parafią Kosmów w dekanacie stawiszyńskim, co trwało do roku 1856⁸⁶. Przez kilka miesięcy

77 Tamże, sygn. AKGWł. pers. 44, Deklaracja ks. F. Burchacińskiego z 7 VII 1852, k. 6.

78 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1854*, s. 34.

79 J. Szymański, *Represje carskie...*, s. 310; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1884*, Vladislaviae 1883, s. 62.

80 J. Szymański, *Represje carskie...*, s. 316.

81 Tamże.

82 ADWł., sygn. AKGWł. pers. 282, Pismo ks. A. Zimnickiego do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 3 X 1845, k. 53.

83 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1845*, s. 11.

84 ADWł., sygn. AKGWł. pers. 282, Pismo R. Wernera do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 11 VII 1847, k. 124.

85 Tamże, sygn. AKGWł. pers. 282, Pismo ks. A. Zimnickiego do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 6 IX 1845, k. 55; Pismo Administratora diecezji kujawsko-kaliskiej do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 29 IV 1852, k. 162.

86 Tamże, sygn. AKGWł. pers. 282, Pismo Administratora diecezji kujawsko-kaliskiej do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 7 IX 1852, k. 168.

zarządzał parafiami: Głuchów, Łobudzice z Kociszewem⁸⁷ i Widawa⁸⁸. W 1859 r. objął swoje ostatnie stanowisko komendarza w Starokrzepicach⁸⁹. Była to parafia granicząca z państwem pruskim. Miejscowa ludność parała się nielegalnym przemytem alkoholu⁹⁰. Duchowny osobiście ingerował w karczmie, aby ograniczyć nocne pijaństwa, za co spotkał się z agresją właścicieli⁹¹. W akcie obrony uderzył kijem jedną z kobiet, co poskutkowało oddaniem go pod sąd⁹². Na początku września 1861 r. został skazany na odbycie kary więzienia w Instytucie Księży Demerytów na Łysej Górze. Jednocześnie nałożono na niego suspensę⁹³. Jednak w październiku tego samego roku został aresztowany i przewieziony do więzienia w Wieluniu. Znalazł się na liście osób, które podlegały „dozorowi policyjnemu i sekretnemu” za działalność przeciwko caratowi⁹⁴. Nie chcąc odbyć wyroku uwięzienia w tak błahej sprawie włączył się do oddziałów powstańczych⁹⁵. Swoją przydatność w boju widział również w znajomości medycyny, gdyż przeprowadzał drobne zabiegi chirurgiczne i dobierał odpowiednie leki⁹⁶. Zginął w pierwszych dniach powstania styczniowego podczas jednej z potyczek, najprawdopodobniej w okolicach Wielunia⁹⁷.

87 Tamże, sygn. AKGWł. pers. 282, Pismo Administratora diecezji kujawsko-kaliskiej do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 16 I 1856, k. 207; Pismo Konsystorza Generalnego Kaliskiego do Katarzyny Raksykowej z 9 VII 1857, k. 227.

88 Tamże, sygn. AKGWł. pers. 282, Pismo bpa J. Marszewskiego do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 10 VII 1858, k. 234.

89 *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro Anno Domini 1860*, Varsaviae 1859, s. 34; *Ordo divini officii ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro Anno Domini 1861*, Varsaviae 1860, s. 36; *Ordo divini officii ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro Anno Domini 1862*, Varsaviae 1861, s. 36.

90 AACz, KD 123, Pismo ks. G. Krasickiego, proboszcza parafii Starokrzepice do Wielmożnego Księdza Brzezińskiego, Dziekana dekanatu krzepickiego, Asesora kasy piotrkowskiego, Kanonika kaliskiego, Proboszcza w mieście Krzepicach z 20 VIII 1860 r., k. 1218.

91 Tamże, KD 123, Pismo dziekana dekanatu krzepickiego do Jaśnie Wielmożnego JM. Księdza Biskupa diecezji kujawsko-kaliskiej z 21 VIII 1860 r., k. 1217.

92 Tamże, KD 123, Opinia lekarza powiatu wieluńskiego z 10 (22) VIII 1860 r., k. 1225.

93 Tamże, KD 123, Pismo ks. Skupieńskiego, oficjała piotrkowskiego do WJX. Kanonika Brzezińskiego, Dziekana i Proboszcza w Krzepicach z 7 IX 1861 r., k. 1231.

94 Tamże, KD 123, Pismo ks. Brzezińskiego do WJX. Krasickiego, komendarza w Starokrzepicach z 9 VI 1862 r., k. 1281.

95 J. Szymański, *Represje carskie...*, s. 316.

96 ADWł., sygn. AKGWł. pers. 282, Pismo Kozłowskiego do ks. G. Krasickiego z 9 XII 1854, s. 9; Pismo B. Rosenberga do ks. G. Krasickiego z 19 XII 1854, k. 36-37.

97 J. Szymański, *Represje carskie...*, s. 316.

1.3 Dekanat wieluński Lututów

Ks. Łukasz Dobrowolski urodził się 18 października 1814 r. w Niemojewie z rodziców Antoniego i Józefy z Cichorskich. Początkowe nauki odebrał w domu rodzinnym. W latach 1826-1832 uczył się w Szkole Publicznej w Wieluniu. Do września 1835 r. pracował jako prywatny nauczyciel w domu rodziny Taczanowskich, następnie wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku. 21 października 1838 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Został mianowany wikariuszem w Lututowie, gdzie w 1845 r. objął obowiązki proboszczowskie⁹⁸. Kierując się głębokim przekonaniem o słuszności powstania styczniowego udzielił na plebanii schronienia polskiemu żołnierzowi, co wkrótce zostało zdekonspirowane przez władze carskie. Ten czyn należał do jednego z poważniejszych, dlatego został ukarany grzywną 300 rb. W latach późniejszych cieszył się szacunkiem ludzi świeckich i uznaniem od władz kościelnych. W 1882 r. został mianowany członkiem kapituły kaliskiej, a w 1888 r. otrzymał godność prałata⁹⁹. Ks. Łukasz Dobrowolski zmarł 22 lutego 1891 r. w Lututowie¹⁰⁰.

Naramice

Ks. Paweł Jeske urodził się 2 stycznia 1831 r. w Zgierzu w domu Piotra i Katarzyny z Domańskich. W 1841 r. rozpoczął studia seminaryjne u Księży Misjonarzy w Warszawie, gdzie 10 sierpnia 1850 r. złożył śluby zakonne. W 1852 r. opuścił zgromadzenie i przeniósł się do Seminarium Duchownego w Płocku, gdzie ukończył studia teologiczne. W 1855 r. przyjął święcenia kapłańskie i został ponownie przyjęty do zgromadzenia misjonarzy. Do 1858 r. pracował przy kościele Świętego Krzyża w Warszawie oraz prowadził wykłady w Seminarium Świętego Krzyża. Na przełomie 1858/1859 został przeniesiony do Tykocina. Tam pełnił funkcję profesora i udzielał się przy parafii. Następnie pracował w Mławie oraz w Seminarium Duchownym w Płocku¹⁰¹. Począwszy od 1861 r. coraz odważniej wyrażał swoje niezadowolenie przeciw caratowi. Został „za polityczne przestępstwa” zesłany do guberni wiatskiej, która dotychczas była miejscem kaźni polskich skazańców po powstaniu listopadowym. W 1863 r. wrócił na teren Kongresówki i osiadł w diecezji kujawsko-kaliskiej, zostając proboszczem w Naramicach w dekanacie wieluńskim i pełnił ten urząd do 1872 r. Nie bał się krytykować władz rosyjskich za nieludzkie praktyki jakich doświadczył na wygnaniu. Podejmował również wykłady

98 ADWŁ, sygn. AKGWŁ. pers. 88, Wykaz biegu życia ks. Ł. Dobrowolskiego, k. 4; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1839*, Varsaviae 1838, s. 106; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1845*, s. 23.

99 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1890*, s. 9.

100 P. Kubicki, *Bojownicy kaptani...*, s. 498; J. Szymański, *Represje carskie...*, s. 312; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1892*, s. 123.

101 J. Łupiński, *Seminarium Duchowne w Tykocinie w latach 1769-1863*, Łódź 2011, s. 283.

w seminarium wrocławskim¹⁰². Następnie został proboszczem w Lubstowie¹⁰³. Z racji poważnie nadwyrężonego zdrowia podczas pobytu na Syberii stawał się coraz słabszy fizycznie. W 1875 r. podjął leczenie w szpitalu Warszawie, jednak zmordowany pracą i trudnymi doświadczeniami życiowymi zmarł 5 stycznia 1876 r.¹⁰⁴

Praszka

Ks. Konstanty Sobolewski urodził się w Bolesławcu k. Wieruszowa 17 kwietnia 1807 r. z rodziców Jakuba i Marianny z Grochowskich. W 1821 r. rozpoczął naukę w Szkole Wydziałowej w Wieluniu, w której poznał język polski, łaciński, niemiecki, a także historię i religię (w tej placówce od 1823 r. działało tajne koło samokształcenia literackiego, którego nie uznawały władze carskie). W 1830 r. wstąpił do Seminarium Duchownego we Wrocławku. Z głębokich pobudek patriotycznych, prosił władze seminaryjne o tymczasowy urlop, w czasie którego chciał włączyć się w ruch rewolucyjny jako czynny żołnierz. Wydano mu na to zgodę i przez dwa miesiące podejmował działania żołnierskie. W 1833 r. otrzymał święcenia kapłańskie i został skierowany na wikariat do Mstowa w dekanacie częstochowskim. Następnie objął parafię w mieście Chocz k. Kalisza, gdzie popadł w konflikt z lokalnym burmistrzem i jego zwolennikami. Sprawa dotyczyła publicznego znieważenia urzędników miejskich przez duchownego, który zarzucał im służalczość na rzecz Rosjan. Włodarz gminy starał się wszelkimi sposobami przedstawiać proboszcza przed władzami państwowymi jako wroga systemu i buntownika. W czasie prowadzonej przeciwko niemu sprawie sądowej wielokrotnie podkreślał swój udział w powstaniu listopadowym, z czego był wyjątkowo dumny¹⁰⁵. Naczelnik guberni kaliskiej postulował szybkie usunięcie duchownego z dotychczasowego stanowiska¹⁰⁶. Władze diecezjalne, częściowo podatne na sugestie urzędowe, skierowały go w ramach kary na pięć dni rekolekcji z nakazem uspokojenia się w sprawach narodowych. Biskup Walenty Tomaszewski nie chciał zgodzić się jednak na przeniesienie ks. Konstantego Sobolewskiego do innej placówki¹⁰⁷. Niestety, napięta sytuacja między pro-

102 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1872*, Varsaviae 1871, s. 66. W samym 1831 r. zesłano tam kilkuset aktywistów rewolucyjnych z ziem Królestwa Polskiego. Zob. *Poczet skazańców na Sybir do guberni tylko wiatskiej z powstania 1830/31*, Kraków 1867; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 508.

103 *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1877*, Warszawa 1876, s. 35.

104 Tamże, s. 131; J. Dukała, *Jeske Paweł*, [w:] *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce. Biografie*, pod red. J. Dukały, t. 2/1, Kraków 2001, s. 244-245.

105 ADW1, sygn. AKGW1 pers. 576, Śledztwo przeciw ks. Sobolewskiemu z miasta Chocz a rozmaite nadużycia, k. 17; Opinia delegowanych z 16/28 V 1840, k. 18.

106 Tamże, sygn. AKGW1 pers. 576, Pismo Naczelnika Guberni Kaliskiej do Konsystorza Generalnego diecezji kujawsko-kaliskiej z 10 V 1840, k. 19.

107 Tamże, sygn. AKGW1 pers. 576, Pismo bpa Tomaszewskiego do Naczelnika Wojennego Guberni Kaliskiej z 10/22 VI 1840, k. 21-22.

boszczem a magistratem na tyle uprzykrzyła mu życie, że w 1841 r. przeszedł na komendę parafialną w Komornikach w dekanacie wieluńskim¹⁰⁸. Miał żal do władz kościelnych, że został przeniesiony z dużego probostwa do małej placówki, gdyż zubożenie finansowe z tym związane w jego odczuciu, było nieadekwatne do jego postawy¹⁰⁹. W latach 1853-1872 pełnił obowiązki proboszcza w Praszce w tym samym dekanacie¹¹⁰. To przygraniczne miasteczko stało się powodem nowych podejrzeń rzucanych na niego przez władze carskie. W 1872 r. dokonano rewizji w jego mieszkaniu, w których znaleziono zabronione przez rząd druki propagandowe. Ponadto powiadomiono namiestnika guberni kaliskiej, że duchowny sprowadzał zza granicy zabronione książki. Według donosiciela – Aleksandra Rydla – duchowny utrzymywał listowną korespondencję z emigrantami polskimi. Podczas nabożeństw głosił kazania patriotyczne i podburzał wiernych przeciw zastanemu porządkowi. Władze rządowe żądały jego przeniesienie z dala od granicy niemieckiej¹¹¹. Nieugięta postawa duchownego zmusiła władze kościelne do translokowania go w 1872 r. do parafii Klonowa w dekanacie sieradzkim, gdzie pracował do śmierci 24 czerwca 1886 r.¹¹²

Ruda

Ks. Jan Motylewski urodził 16 grudnia 1831 r. się we wsi Grzegorzewo k. Koła w mieszczańskiej rodzinie Józefa i Petroneli. Po nauce w miejscowej szkole elementarnej kontynuował edukację w Łęczycy. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku, gdzie 27 stycznia 1855 r. przyjął święcenia kapłańskie. Funkcje wikariusza pełnił m.in. w Lubieniu, Wiencu i Szadku. W latach 1861-1878 był proboszczem w Rudzie w dekanacie wieluńskim¹¹³. W tej placówce podejmował nielegalne czynności dywersyjne, za które w 1863 r. został uwięziony na dwa miesiące w cytadeli warszawskiej¹¹⁴. W latach 1878-1889 piastował probostwo w Tuszynie w dekanacie piotrkowskim, skąd przeszedł do Iwanowic k. Kalisza, pozostając na urzędzie do swojej śmierci 20 października 1908 r.¹¹⁵

108 Tamże, sygn. AKGWł pers. 576, Curriculum Vitae, k. 2; *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1842*, Varsaviae 1841, s. 51.

109 Tamże, sygn. AKGWł pers. 576, Pismo ks. K. Sobolewskiego do bpa W. Tomaszewskiego z 25/6 VIII/IX 1843, k. 29.

110 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1854*, s. 33; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1871*, Varsaviae 1870, s. 26.

111 P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 542.

112 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1873*, Varsaviae 1872, s. 68; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1887*, Varsaviae 1886, s. 55.

113 ADWł, sygn. AKGWł. pers. 394, Pismo ks. J. Motylewskiego do dziekana dekanatu kaliskiego z 14 II 1892, k. 1; *Zmarli*, KDKK, nr 11, 2(1908), s. 343.

114 P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 531.

115 ADWł, sygn. AKGWł. pers. 394, Pismo ks. J. Motylewskiego do dziekana dekanatu

Rychłocice

Ks. Kazimierz Jany urodził się 3 marca 1827 r. w Kaliszu jako syn Jakuba i Katarzyny z Wilczyńskich. Pierwsze nauki odebrał w szkole franciszkanów w Kaliszu, a w 1839 r. kontynuował je w szkole powiatowej. W 1843 r. wstąpił do seminarium we Włocławku. W 1847 r. mianowano go podsekretarzem Konsystorza Generalnego Kaliskiego, gdzie pracował do 1850 r. W tym roku przyjął święcenia i został skierowany na wikariat do Iwanowic k. Kalisza. Po roku przeszedł na analogiczne stanowisko do parafii w Cieszęcinie z obowiązkiem objęcia filii w Węglewicach. W 1853 r. został komendantem w Brzykowie k. Widawy wraz z opieką duszpasterską w Rychłocicach w dekanacie wieluńskim¹¹⁶. Należał do grona jednych z pierwszych ochotników-powstańców, którzy na początku stycznia 1863 r. zasilili oddział Makarego Drohomireckiego po jego przybyciu z belgijskiego Liege w okolice Wielunia. Duchowny odważnie ogłaszał na ambonie manifest uwłaszczeniowy chłopów i Dekret Tymczasowego Rządu Narodowego w części północnej powiatu wieluńskiego. 12 lutego 1863 r. podczas postoju na leśnej polanie w okolicach Złoczewa oddział powstańczy został napadnięty przez Rosjan. W wyniku potyczki duchowny odniósł śmiertelne rany, udzielając sakramentów umierającym powstańcom¹¹⁷.

Ryc. 1. Ks. Kazimierz Jany (1827-1863)

Źródło: ze zbiorów autora

kaliskiego z 14 II 1892, k. 1; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1909*, Vladislaviae 1908, s. 88.

¹¹⁶ *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1854*, s. 35.

¹¹⁷ ADWł, sygn. AKGWł. pers. 186, Bieg życia ks. Kazimierza Jany z 2 XII 1852, k. 1; J. Szymański, *Represje carskie...*, s. 313; S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863-1864*, Rapperswil 1913, s. 191.

Wieluń

Ks. Szczepan Niski urodził się 3 sierpnia 1804 r. w Mławie w guberni płockiej. Nauki początkowe odebrał w miejscowej szkole. W 1823 r. wstąpił do Seminarium Księży Misjonarzy w Warszawie. W 1827 r. przyjął święcenia kapłańskie i przez dwa lata pełnił funkcję wykładowcy w tamtejszym seminarium oraz w Seminarium Duchownym w Płocku¹¹⁸. Jako młody kapłan starał się być posłuszny wskazówkom dawanym przez władze kościelne i nie angażował się politycznie. W czasie powstania listopadowego przebywał w Warszawie i Płocku, gdzie znajdowało się centrum ówczesnych wydarzeń rewolucyjnych. Jego nastawienie polityczne uległo poważnej rewizji, gdyż uczestnicząc biernie w powstaniu wewnątrz nie zgadzał się na dalsze ciemnienie ludności polskiej przez władze rosyjskie. Obserwacja przygotowań do działań rewolucyjnych i pospolite ruszenie ludności w listopadzie 1830 r. wywarły na nim silne wrażenie patriotyczne, które wzmoгло się w latach 1861-1863¹¹⁹. Z pewnych względów podjął starania o przejście z zakonu Księży Misjonarzy do kleru diecezjalnego. Za zgodą władz kościelnych i państwowych został inkardynowany do diecezji kujawsko-kaliskiej. W latach 1831-1835 był komendantem w Osiecinach na Kujawach¹²⁰. Jego przejście z Warszawy na prowincję diecezji włocławskiej musiało być konsekwencją pewnych działań politycznych, gdyż w tej parafii znajdował się pod nadzorem tajnej policji. W jego aktach personalnych znajdują się dwa świadectwa jego apolityczności w trakcie posługi proboszczowskiej. Pierwsze pochodzi od burmistrza Osiecin, który zaświadczył, że ks. Stefan Niski „w czasie rewolucji [1830 r. – przyp. autor] spokojnie w swym zamieszkanu zostawał i żadnego udziału w rewolucji nie miał; nadto w chwili wkroczenia wojsk cesarsko-rosyjskich na lewy brzeg Wisły również w swym mieszkaniu pozostał i ani za wojskiem rewolucyjnym, ani z pospolitym ruszeniem nie prawował się”¹²¹. Dziekan dekanatu brzeskiego ks. Walenty Jórkiwicz również poświadczał, że duchowny wypełniał wzorowo zadania kapłańskie w Osiecinach i nie brał udziału w powstaniu listopadowym. Te dokumenty mogą świadczyć, że władze carskie posiadały przesłanki, co do konspiracyjnej działalności duchownego¹²².

118 Tamże, sygn. AKGWł. pers. 408, Curriculum vitae Stephani Niski z 24 IX 1833, k. 1.

119 Biskup płocki Adam Prażmowski określił powstanie listopadowe jako „podstępny bunt przeciwko władzy”. Bp Jan Marcełi Gutkowski z diecezji janowskiej posunął się jeszcze dalej, nazywając uczestników powstania bezbożnikami. Pisał: „duch zawrotu i furii piekielnych ogarnął zepsuty”. Administrator diecezji warszawskiej ks. Adam Paszkowicz zaś dodał: „dostrzegłszy to władze zwierzchnie, że znaleźli się niektórzy kapłani, którzy nie zachowując się w granicach stanowi i powołaniu swemu właściwych, zmienili nauki duchowne w rozprawy historyczne i polityczne; niemająca z zasadami religii żadnej styczności”. Zob. A. Wroński, *Duchowieństwo i Kościół katolicki...*, s. 53-54.

120 ADWł, sygn. AKGWł pers. 408, Curriculum vitae S. Niski z 24 IX 1833, k. 1.

121 Tamże, Pismo burmistrza miasta Osiecin do ks. S. Niskiego z 6 VI 1833, k. 3.

122 Tamże, Pismo ks. W. Jórkiwicza do ks. S. Niskiego z 29 VII 1833, k. 4.

Z powodu braku materiałów źródłowych nie można stwierdzić czy zdegradowanie go w 1835 r. do funkcji wikariusza przy kolegiacie w Kaliszu było konsekwencją aktywności antypaństwowej, aczkolwiek istnieje taka możliwość, zwłaszcza, że jego pobyt tam był epizodyczny¹²³. Z początkiem 1837 r. został proboszczem w Rudzie k. Wielunia i przebywał na tym stanowisku do roku 1861¹²⁴. Otrzymał upomnienie od wicedziekana wieluńskiego ks. Szymona Dulnickiego za jawne antypatie rosyjskie. Zalecono mu ograniczyć się tylko do spraw czysto kościelnych¹²⁵. Z biegiem lat i rozwoju polityki zaborczej zaczął jawić się jako zwolennik „czerwonych” nawołujący do radykalnych rozwiązań. Stawał się coraz bardziej znany w okolicach Wielunia ze swoich wystąpień patriotycznych. Dawał temu wyraz podczas nabożeństw w kolegiacie wieluńskiej, w której od dłuższego czasu wakowało stanowisko proboszcza. Ks. Stefan Niski jako dziekan dekanatu wielokrotnie przewodniczył różnym uroczystościom w tej świątyni, gdzie dawał popis swojej retoryce antyrosyjskiej¹²⁶. Po niemrawych rozruchach politycznych w Wieluniu na początku 1861 r. sytuacja zmieniła się wraz z objęciem przez niego probostwa w tym mieście. Wydarzeniem inauguracyjnym jego postawę antyrządową było celebrowane 25 sierpnia 1861 r. w kościele farnym nabożeństwo patriotyczne. Promował śpiew pieśni narodowych i religijnych, które w mniemaniu zaborców były zakazane¹²⁷. W chwili wybuchu powstania styczniowego już znajdował się pod tajnym nadzorem policyjnym. Obok niego konsekwencje otwartego sprzeciwu wobec Rosjan ponieśli m.in. Ernest Jungowski, Zdzisław Taczanowski, Franciszek Wysocki i Adam Nowiński¹²⁸. Zaangażowanie ks. Stefana Niskiego w sprawy polityczne nie podobało się władzom zaborczym, które po stłumieniu walk powstańczych rozprawiły się z wszystkimi przeciwnikami caratu. W konsekwencji duchowny w 1865 r. został przeniesiony na placówkę do Restarzewa w dekanacie łaskim, gdzie zmarł 16 stycznia 1871 r.¹²⁹

123 Tamże, Curriculum vitae S. Niski z 1 IX 1837, k. 2.

124 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1838*, Varsaviae 1837, s. 128; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1861*, Varsaviae 1860, s. 39.

125 ADWł, sygn. AKGWł pers. 408, Pismo ks. Sz. Dulnickiego do ks. S. Niskiego z 7 X 1837, k. 5.

126 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1861*, s. 39-40.

127 T. Olejnik, *Wieluń. Dzieje miasta 1793-1945...*, s. 148-149; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1862*, Varsaviae 1861, s. 39; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1865*, s. 24.

128 T. Olejnik, *Wieluń. Dzieje miasta 1793-1945...*, s. 151-152.

129 *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1865*, s. 32; *Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1872*, s. 101.

1.4. Dekanat wieruszowski

Ks. Julian Michalski urodził się 22 maja 1837 r. w Czastarach k. Wielunia. Po nauce w miejscowej szkole elementarnej edukował się Szkole Wojewódzkiej w Kaliszu. Następnie studiował w seminarium włocławskim. Świecenia kapłańskie przyjął w 1860 r. i został skierowany na wikariat do Bolesławca k. Wieruszowa. Dał poznać się jako wybitny kaznodzieja, nie bojący się poruszać spraw narodowych. Z tego powodu powstały naciski, aby został wydalony z tej parafii¹³⁰. Po niespełna roku został przeniesiony na wikariat do Piotrkowa Trybunalskiego, w którym działał silny ośrodek patriotyczny. Tam w latach 1862-1863 rozwinął swoją aktywność narodową, zwłaszcza głosząc nauki w duchu propolskim. Przez pewien czas pełnił zadania przewodniczącego żeńskiego oddziału rewolucyjnego w mieście. Podczas pogrzebu poległych powstańców wygłosił „nieprawomyślnie” kazanie, za co na rok został uwieczony w warszawskiej cytadeli. Następnie na okres „bezterminowy” zesłano go do północnej części Imperium Rosyjskiego (przebywał m.in. w Galiczu, Kołogrywiu i Tunce). Zabroniono mu używania sutanny i odprawiania mszy. Na wyżywienie dziennie otrzymywał 15 kop., na mieszkanie 1,5 rb i okazjonalnie ubranie¹³¹. Po kilkunastu latach został zwolniony, ale bez prawa opuszczenia Imperium. Zarządzał niemiecką parafią w Odessie, następnie w Piatigorsku na Kaukazie. Do Królestwa Polskiego wrócił w 1905 r. i osiadł przy klasztorze bernardyńskim w Złoczewie, następnie został proboszczem tej parafii. Postępująca choroba nowotworowa uniemożliwiła mu pracę. Podejmował leczenie w szpitalu w Warszawie, gdzie zmarł 5 sierpnia 1918 r.¹³²

2. Duchowieństwo zakonne

Na terenie powiatu wieluńskiego w latach 1842-1865 znajdowało się pięć męskich zgromadzeń zakonnych: augustianie (Wieluń), bernardyni (Przyrów), paulini (Częstochowa, Konopnica i Wieruszów), pijarzy (Wieluń), reformaci-franciszkanie (Wieluń)¹³³. Tematyka udziału osób zakonnych w działaniach patriotycznych i powstańczych wymaga osobnej analizy. Narracja historyczna przedstawia, że władze rosyjskie zdecydowanie mocniej obawiały się zakonników jako inicjatorów rebelii, z racji ściśle zamkniętego środowiska klasztornego. Stąd, po stłumieniu powstania styczniowego, rozprawiono się z życiem zakonnym poprzez redukcję konwentów męskich i żeńskich do tzw. klasztorów etatowych z zakazem przyjmowania nowych kandydatów. Losy klasztorów w okresie między powstańczym były zróżnicowane, jednak borykały się z trudnościami wynikłymi z aktualnych przepisów państwowych coraz mocniej ingerującymi w ich wewnętrzną strukturę.

130 A. Lutoborski, *Śp. ks. Julian Michalski*, KDKK, nr 9, 12(1918), s. 249-251.

131 P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 528-529; J. Szymański, *Represje carskie...*, s. 317.

132 A. Lutoborski, *Śp. ks. Julian Michalski...*, s. 249-251.

133 *Ordo Divini officii ac missarum ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1850*, Varsaviae 1849, s. 30, 33-34, 42-43; *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1860*, s. 27, 32-33, 38-39.

Władze carskie wykorzystały klasztor wieluńskich augustianów już po upadku powstania listopadowego jako miejsce zsyłki dla zakonników tej ordynacji z innych części Królestwa Polskiego, których działania sabotażowe zostały zdekonspirowane. Za „nieprawomyślność w postępowaniu” w latach poprzedzających wybuch powstania styczniowego przysłano tutaj z klasztoru w Warszawie diakona o. Augustyna Czekalskiego i profesora Ludwika Dąbrowskiego¹³⁴. Obaj w 1865 r. otrzymali natychmiastowy nakaz opuszczenia granic Imperium Rosyjskiego i Królestwa Polskiego¹³⁵. O. Julian Skulski, który w latach 1861-1864 zajmował się formacją kleryków został oskarżony o nieumiejętność utrzymana wśród podległych mu zakonników należytej karności oraz „nieprawomyślność”. Poddano go bliżej nie określonej karze¹³⁶. Natomiast o. Maksymilian Rytzel uczestniczył w Chabielicach k. Rzaśni w pogrzebie siedmiu powstańców poległych 29 marca 1863 r. w potyczce. Władze carskie w ramach kary zesłały go do syberyjskiej Tunki¹³⁷.

Działania „nieprawomyślne” zostały również zdekonspirowane wśród bernardynów w Przyrowie. W okresie powstania styczniowego represjom finansowym został poddany tamtejszy definitorek zakonny o. Paschalis Błażejewski. Oskarżono go o posiadanie „kompromitujących” papierów oraz o udzielenie schronienia powstańcom z oddziału płk Teodora Cieszkowskiego¹³⁸. Za współudział w tych akcjach o. Wawrzynie Jaracz został zesłany w 1865 r. do Prus. Odmówiono mu jednak wjazdu na teren sąsiedniego zaboru, dlatego władze carskie zesłały go do guberni archangielskiej¹³⁹. Czynnym powstańcem był o. Bonawentura Mańkowski, który za działalność antyrosyjską w 1852 r. został zesłany do Wołogody, z której wrócił po amnestii roku 1855. W latach 1861-1863 pełnił zadania lektora i kaznodziei w Przyrowie, następnie w Kole. Od 1861 r. głosił patriotyczne kazania oraz przygotowywał przebieg powstania na obszarze powiatu. Został kapelanem oddziałów powstańczych płk Teodora Cieszkowskiego i mjr Józefa Oxińskiego. Zginął w bitwie pod Łazami 8/20 marca 1863 r., błogosławiąc krzyżem powstańców idących na bój¹⁴⁰. Również o. Zefiryn Strupczeski (bernardyn i lektor z Piotrkowa Trybunalskiego) podczas udzielania sakramentów powstańcom w bitwie pod Widawą stracił życie 8 maja 1863 r. w wieku 30 lat¹⁴¹.

134 Z. Włodarczyk, *Klasztor etatowy augustianów-eremitów w Wieluniu (1864-1893)*, „Rocznik Łódzki”, t. 70, 2020, s. 161.

135 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa...*, s. 94.

136 Tamże; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały...*, s. 95.

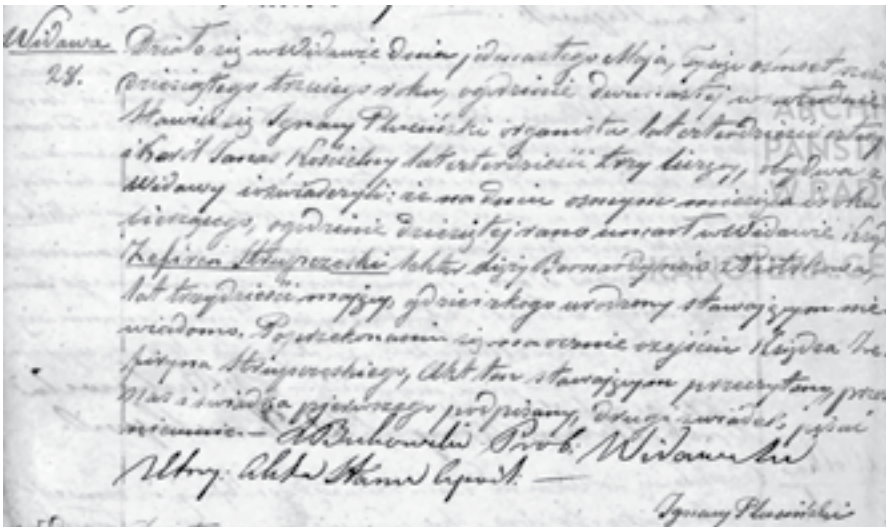
137 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa...*, s. 94.

138 Tamże; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały...*, s. 100.

139 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa...*, s. 95.

140 Tamże, s. 96.

141 W swoim opracowaniu J. Seweryn błędnie podaje, że o. Z. Strupczeski został pojmany przez Rosjan w bitwie pod Rychłocicami i stracony 27 lipca 1863 r. Zob. Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Widawie, akta zgonów 27/1863, sygn. 1715/64.

Ryc. 2. Akt zgonu o Zefryna Strupczeskiego, sporządzony 11 maja 1863 r. w parafii Widawa.
 Źródło: APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Widawie,
 sygn. 64, k. 140 (akt 28)

Najaktywniejszym patriotycznie franciszkaninem był o. Damian Śliwiński, który będąc gwardianem z Wielunia w latach 1861-1863 odprawiał nabożeństwa żałobne za poległych powstańców i intonował zakazane pieśni kościelne¹⁴².

Najliczniejszą grupę zakonników stanowili paulini, mający swoje klasztory w kilku miejscach na obszarze powiatu wieluńskiego. Jednak w sprawy narodowe najaktywniej włączyli się paulini jasnogórscy. Paletę „nieprawomyślnych” kaznodziejów otwiera wikariusz Jasnej Góry o. Ambroży Federowicz, który do końca życia znajdował się pod nadzorem policji¹⁴³. O. Bonawentura Gawęłczyk za głoszenie kazań nieprzychylnych Rosjanom został zesłany w głąb Syberii¹⁴⁴. O. Eryk Nowacki za patriotyczne kazanie wygłoszone 3 lipa 1861 r. został obciążony grzywną w kwocie 300 rb¹⁴⁵. O. Czesław Harwoziński natomiast oprócz nieprzychylnych kazań zajmował się kolportażem prasy rewolucyjnej oraz przynależał do nielegalnych organizacji. W ramach kary zesłano go w głąb Rosji¹⁴⁶. Kleryk Bronisław Wolski przechowywał w swojej celi wiersze patriotyczne i formy do odlewania kul, za co nałożono na niego grzywnę w wysokości

142 Tamże, s. 99; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, s. 678.

143 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa...*, s. 105.

144 Tamże, s. 106.

145 Tamże, s. 107; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały...*, s. 168.

146 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa...*, s. 106.

300 rb i poddano pod nadzór policji¹⁴⁷. Wśród „nieprawomyślnych” znalazł się również o. Antoni Majewski, który musiał opuścić teren Królestwa Polskiego¹⁴⁸. Podobnie o. Jakub Piotrowski za działalność patriotyczną został zesłany w 1862 r. do guberni irkuckiej¹⁴⁹. Kilku zakonników współpracowało bezpośrednio z ruchem powstańczym. Prym wiódł przeor i definitor jasnogórski w latach 1862-1863 o. Stanisław Kopiczyński¹⁵⁰. Podobną działalność prowadził prokurator gospodarczy konwentu o. Florenty Łaktoa¹⁵¹. Również wicekustosz o. Ambroży Federowicz osobiście brał udział w walkach powstańczych przez co był więziony m.in. w Częstochowie, Piotrkowie Trybunalskim i cytadeli warszawskiej. Do końca życia znajdował się pod nadzorem policji¹⁵². Tą samą drogę przeszedł również o. Baltazar Majewski¹⁵³. Na polu walki powstańczej stanęli jeszcze m.in. o. Wojciech Mańka, o. Atanazy Petrykowski i o. Józef Miczkiewicz, którzy byli więzieni w Radzynie¹⁵⁴. Klerik pauliński Zygmunt Trawiński brał udział w walkach pod Lelowem w oddziale płk Zygmunta Chmieleńskiego, gdzie zmarł w wyniku odniesionych ran¹⁵⁵.

Najmniej liczne było wieluńskie zgromadzenie pijarów. W okresie powstania styczniowego rektor wieluńskiej szkoły o. Glicery Wierzajski ukrywał w klasztorze powstańców. W toku śledztwa uznano go za człowieka „nieprawomyślnego” i skazano na osiem lat katorgi w kazamatach syberyjskich fortec. Był w nich maltretowany, co poskutkowało jego ciężką chorobą psychiczną¹⁵⁶.

Wśród wieluńskich franciszkanów-reformatów istotne epizody narodowościowe przejawiało czterech zakonników. Gwardian klasztoru o. Emilian Perliński na wiele lat przed powstaniem styczniowym organizował siatkę osób chcących włączyć się w zryw rewolucyjny. Jego aktywność została zdekonspirowana, dlatego przed 1863 r. został wydalony z Królestwa Polskiego¹⁵⁷. Zapalcem rewolucyjnym był kaznodzieja zakonny o. Stanisław Korecki, który nie tylko głosił kazania patriotyczne i namawiał włościan do walki, ale nawet przymuszał niechętnych do chwytania za broń. Władze carskie skazały go na rozstrzelanie. Wyrok zamieniono na 12 lat katorgi w uralskiej Penzie¹⁵⁸. Wybitną jednostką był o. Kwiryn Służewski, który zbierał „podatki” na rzecz powstania. Naj-

147 Tamże, s. 108; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały.....*, s. 169.

148 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa....*, s. 106.

149 Tamże, s. 107; W. Czernik, *Pamiętnik Sybiraka*, Wilno 1914, s. 51.

150 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa....*, s. 106.

151 Tamże.

152 Tamże, s. 105.

153 Tamże, s. 107; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały.....*, s. 167.

154 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa....*, s. 107.

155 Tamże, s. 108; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały.....*, s. 169.

156 Tamże, s. 109; Tamże, s. 173.

157 Tamże, s. 111; Tamże, s. 186.

158 J. Seweryn, *Udział duchowieństwa....*, s. 110.

prawdopodobniej ominęły go kary rządowe¹⁵⁹. Wydalonym z Kongresówki do Prus był magister nowicjatu o. Gracjan Marchwicki za głoszenie w grudniu 1864 r. „podburzających” kazań¹⁶⁰.

Zakończenie

Przykład duchowieństwa katolickiego z powiatu wieluńskiego w latach 1842-1865 pozwala wyciągnąć budujące wnioski na temat ich aktywnego uczestniczenia w życiu narodowowyzwoleńczym w okresie międzypowstańczym i w samej rewolucji 1863 r. Zarówno księża diecezjalni i zakonnicy w ramach swoich obowiązków duszpasterskich bardzo poważnie potraktowali sprawę budzenia świadomości patriotycznej wśród wiernych, często dając osobisty przykład pracy konspiracyjnej. Zdystansowana postawa wyższego duchowieństwa względem przejawów niepodległościowych nie zawsze była podzielana przez księży pracujących w bezpośrednim zderzeniu z ludem chcącym samo stanąć o sobie. Przywołani księża ziemi wieluńskiej w dużej mierze przystali do stronnictwa „czerwonych”, co pozwoliło im zyskać szacunek wśród wiernych, który zdecydowanie podniósł znaczenie duchowieństwa parafialnego w procesie odzyskiwania niepodległości.

Zestawienie biograficzne 45 duchownych w artykule z zdecydowanej mierze oparte na źródłach archiwalnych poszerza dotychczasową wiedzę o ich postawie patriotycznej zasygnalizowanej w publikacjach i źródłach drukowanych. Oczywiście należałoby sięgnąć do archiwów rosyjskich, które na pewno pozwoliłyby poznać okres pobytu na Syberii duchownych ukaranych taką represją. Postulat ten jest podnoszony od wielu dekad, jednak realizacja tego zamiaru jest bardzo utrudniona ze względów na politykę historyczną, która stara się zachowywać *status quo* we względnie ułożonych narracjach w zakresie relacji polsko-rosyjskich w tej tematyce. Niemniej źródła krajowe pozwalają za każdym razem poszerzać zakres wiedzy o nowych, często mających wydzźwięk tylko w jednej miejscowości, postawach patriotycznych duchowieństwa rzymskokatolickiego w okresie niewoli narodowej.

159 Tamże, s. 111.

160 Tamże, s. 110; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały.....*, s. 184-185.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. W. Patykiewicza w Częstochowie

- Księgi dziekańskie: sygn. 174, Akta dziekana dekanatu radomskiego dotyczące kościoła parafialnego w Kodrębie [1790-1891]; sygn. 123, Akta dziekana dekanatu krzepickiego tyżące się kościoła staro krzepickiego [1775-1862].
- Księgi parafialne: sygn. 347, Księga gospodarcza parafii Krzepice 1827-1957.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

- Akta Konsystorza Generalnego Włocławskiego
 - pers. 36, Akta personalne ks. Józefa Brzezińskiego.
 - pers. 44, Akta personalne ks. Feliksa Burchacińskiego.
 - pers. 88, Akta personalne ks. Łukasza Dobrowolskiego.
 - pers. 186, Akta personalne ks. Kazimierza Jany.
 - pers. 237, Akta personalne ks. Pawła Knapińskiego.
 - pers. 241, Akta personalne ks. Piotra Kobylńskiego.
 - pers. 282, Akta personalne ks. Gabriela Krasickiego.
 - pers. 393, Akta personalne ks. Ignacego Mosińskiego.
 - pers. 394, Akta personalne ks. Jana Motylewskiego.
 - pers. 408, Akta personalne ks. Stefana Niskiego.
 - pers. 494, Akta personalne ks. Alojzego Pustowskiego.
 - pers. 526, Akta personalne ks. Jakuba Samulskiego.
 - pers. 576, Akta personalne ks. Konstantego Sobolewskiego.
 - pers. 696, Akta personalne ks. Antoniego Zygmuntowicza.

Archiwum Państwowe w Łodzi

- Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Widawie, sygn. 64, Akta zgonów 1863.

Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu

- Akta parafii z powiatu wieluńskiego, sygn. 5, Księga kurend od roku 1857.

Archiwum Parafii Rząśnia

- Kronika Parafii Rząśni [sygn. brak].

Archiwum Sióstr Bernardynek w Wieluniu

- Listy konsystorskie 1691-1891. Notatka s. Serafyny Jocz [sygn. brak].

Źródła drukowane

Katalogi diecezjalne

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1870, Varsaviae 1869.

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1877, Varsaviae 1876.

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1878, Varsaviae 1877.

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1886, Varsaviae 1885.

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1887, Varsaviae 1886.

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1892, Varsaviae 1891.

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1909, Vladislaviae 1908.

Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1842, Varsaviae 1841.

Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1843, Varsaviae 1842.

Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1860, Varsaviae 1859.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1830, Varsaviae 1829.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1833, Varsaviae 1832.

Ordo Divini officii ac missarum ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1850, Varsaviae 1849.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1854, Varsaviae 1853.

Ordo Divini officii ac missarum ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1890, Vladislaviae 1889.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1838, Varsaviae 1837.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1839, Varsaviae 1838.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1845, Varsaviae 1844.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1847, Varsaviae 1846.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1856, Varsaviae 1855.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1858, Varsaviae 1857.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1861, Varsaviae 1860.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1862, Varsaviae 1861.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1863, Varsaviae 1862.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1865, Varsaviae 1864.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1871, Varsaviae 1870.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1872, Varsaviae 1871.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1873, Varsaviae 1872.

Ordo Divini officii ad usum dioecese Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1884, Vladislaviae 1883.

Inne

Chodyński S., *Seminarium wrocławskie. Szkic historyczny*, Włocławek 1905.

Czernik W., *Pamiętnik Sybiraka*, Wilno 1914.

Kubicki P., *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861-1915*, Sandomierz 1933, cz. 1, t. 1.

Lutoborski A., *Śp. ks. Julian Michalski*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, nr 9, 12(1918).

Poczet skazańców na Sybir do guberni tylko wiatskiej z powstania 1830/31, Kraków 1867.

Straszewski J., *Wspomnienie pośmiertne o śp. ks. M. Ziarniewiczzu*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, nr 9, 11(1917).

Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863-1864*, Rapperswil 1913.

Zmarli, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, nr 11, 2(1908).

Opracowania

Barszczewska A., *Nurty walki. Udział Łodzi i okręgu łódzkiego w ruchach narodowościowo-wyzwoleńczych 1795-1864*, Łódź 1971.

Cieśla R., *Blask dawnych Krzepic*, Krzepice 2007.

Dukała J., *Jesie Paweł*, [w:] *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce. Biografie*, pod red. J. Dukały, t. 2/1, Kraków 2001.

Dyłałowa H., *Duchowieństwo katolickie wobec sprawy narodowej w latach 1764-1864*, Lublin 1980.

Gerber R., *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego: 1808-1831. Słownik biograficzny*,

- Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Jabłońska-Deptuła E., Gawrysiakowa J., *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861-1864*, Lublin 1976.
- Jurek K., *Ziemia częstochowska w powstaniu styczniowym 1863-1864*, „Ziemia Częstochowska”, t. 5, 1965.
- Kaczmarek A., *Duchowieństwo dekanatu radomszczańskie w latach 1819-1867*, Częstochowa 2017.
- Kęsik K., *Kościół katolicki w powiecie wieluńskim w czasie I wojny światowej*, Opole 2020.
- Kieniewicz S. *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1983.
- Krukowski J., *Proboszcz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, pod red. E. Gigilewicz, t. 16, Lublin 2012, kol. 412-414.
- Kujawski W., *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011.
- Kujawski W., *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie”, t. 12, 2009, s. 173-182.
- Kujawski W., *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiakonaty: kruszwicki i włocławski*, Włocławek 2014.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980.
- Kuzicki J., *Kapelani oraz inni duchowni uczestniczący w polskich powstaniach narodowych, obecni w strukturach lokalnego Kościoła we Francji w XIX w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, t. 144, z. 1, 2017.
- Librowski S., *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, Włocławek 2015.
- Łupiński J., *Seminarium Duchowne w Tykocinie w latach 1769-1863*, Łódź 2011.
- Michalski Cz., *W okresie wojen napoleońskich i powstań narodowych*, [w:] *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, pod red. F. Kiryka, Kraków 1998.
- Niebelski E., *Autografy księży zesłanych do syberyjskiej Tunki w ramach represji po powstaniu 1863 roku*, „Nasza Przeszłość”, t. 99, 2003.
- Olejnik T., *Bitwa pod Rudnikami 22 IV 1863. Przyczynek do dziejów powstania styczniowego na ziemi wieluńskiej*, Rudniki 1993.
- Olejnik T., *Przeszłość administracyjna ziemi wieluńskiej*, Wieluń 1996.
- Olejnik T., *Wieluń. Dzieje miasta 1793-1945*, Łódź-Wieluń 2008.
- Palus W., *Spółeczeństwo Częstochowy w drodze ku niepodległości w latach 1795-1914*, [w:] *Częstochowy drogi ku niepodległości*, pod red. R. Szewda, W. Palusa, Częstochowa 1998.
- Pietrzak J.S., *Księża powstańcy*, Kraków 1916.
- Poniński A., Sękiewicz A., *Ksiądz kanonik Ignacy Jarnuszkiewicz*, [w:] *Zarys dziejów Kłobucka, parafii św. Marcina i okolic*, pod red. W. Korpety, A. Sękiewicz, Kłobuck 2017.
- Prejs R., *Z dziejów klasztoru franciszkanów w Kalisz 1864-1902. Wybrane postacie*, „Polonia Maior Orientalis”, t. 8, 2021.

- Rola H., *Powstanie styczniowe na ziemi częstochowskiej*, Katowice 1965.
- Seweryn J., *Udział duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej w powstaniu styczniowym*, Włocławek 2003.
- Sitnik A.K., *Udział bernardynów w powstaniu styczniowym i ich późniejsze losy*, „Roczniki Teologiczne”, t. 68, z. 4, 2021.
- Szpak J., *Polska prowincja paulinów od XVII wieku do 1864 r. Dzieje gospodarcze: klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie*, Katowice 2020.
- Szymański J., *Reprezje carskie wobec duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej po powstaniu styczniowym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 105, 2016.
- Urban W., *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim. Królestwo Polskie i tereny włączone do cesarstwa rosyjskiego*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, pod red. Z. Obertyńskiego, B. Kumora, t. 2, cz. 1, Poznań-Warszawa 1979.
- Węglewicz M., *Zabiegi prawodawcze i dyplomatyczne nad utworzeniem arcybiskupstwa warszawskiego*, Warszawa 1918.
- Widera M., *Materiały do bibliografii zakonów i zgromadzeń zakonnych z terenu dawnego archidiaconatu wieluńskiego*, [w:] *Monastica Vielunensia*, pod red. Z. Włodarczyka, Wieluń 2023.
- Włodarczyk Z., *Kasata klasztorów na terenie powiatu wieluńskiego (1864)*, [w:] *Monastica Vielunensia*, pod red. Z. Włodarczyka, Wieluń 2023.
- Włodarczyk Z., *Klasztor etatowy augustianów-eremitów w Wieluniu (1864-1893)*, „Rocznik Łódzki”, t. 70, 2020.
- Wroński A., *Duchowieństwo i Kościół katolicki w Królestwie Polskim wobec sprawy narodowej w latach 1832-1860*, Warszawa 1994.
- Wyczawski H., *Arcybiskup Zygmunt Szczęsny Feliński 1822-1895*, Warszawa 1975.
- Zabraniak S., *Między Wartą a Liswartą. Z dziejów parafii Wąsosz (do 2015 r.)*, Częstochowa 2015.
- Zieliński Z., *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, cz. 1, Poznań 1986.
- Związek J., *Bitwa pod Wąsoszem – 23 IV 1863 r. Na tle walk powstańczych na ziemi częstochowskiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, nr 9, 57(1983).
- Związek J., *Dusza ziemi wieluńskiej. Konwent siostr Bernardynek w Wieluniu (1613-1914)*, „Veritati et Caritati”, t. 1, 2013.
- Związek J., *Instytucje kościelne przed powstaniem styczniowym*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego w okresie niewoli 1793-1918*, pod red. R. Kołodziejczyka, t. 2, Częstochowa 2005.
- Związek J., *Powstanie styczniowe – bitwa pod Wąsoszem 23 IV 1863 r.*, „Prace Komisji Naukowych PAN Oddział w Katowicach”, t. 18, 1994.
- Związek J., *Z przeszłości parafii p.w. św. Barbary w Częstochowie*, [w:] *Przy źródle Jasnogórskiej Pani. Materiały sympozjum na temat powrotu paulinów do klasztoru i kościoła św. Barbary w Częstochowie, które odbyło się w dniu 30 czerwca 2007 r.*, pod red. J. Mazura, Kraków 2007.
- Związek J., *Zarządzenia władz rosyjskich przeciw dążeniom patriotycznym w powiecie wieluńskim w przeddzień wybuchu powstania styczniowego (1861-1863)*, „Ziemia

Częstochowska”, t. 65, 2019, s. 13-49.

Związek J., *Zygmunt Szczęsny Feliński, arcybiskup metropolita warszawski wobec Powstania Styczniowego*, [w:] *Powstanie Styczniowe w regionie częstochowskim i w województwie kaliskim (1863-1864)*, pod red. M. Trąbskiego, N. Morawca, R.W. Szweda, Częstochowa 2014.

Związek J., *Z przeszłości klasztoru Sióstr Bernardynek w Wieluniu (1613-1914)*, [w:] *400-lecie klasztoru Sióstr Bernardynek na ziemi wieluńskiej*, pod red. J. Książka, T. Olejnika, Wieluń 2013.

Żywczyński M., *Koźmian Józef Szczepan (1773-1831), biskup kujawsko-kaliski*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, pod red. E. Rostworowskiego, t. 15, Wrocław 1970.

Prasa

Chodyński S., *Z diecezji kujawsko-kaliskiej (śp. ks. Józef Lisiecki)*, „Przegląd Katolicki”, nr 51, 10(1872).

Diecezja kujawsko-kaliska, „Tygodnik Katolicki”, nr 32, 2(1861).

Królestwo Polskie, „Dziennik Poznański”, nr 260, 3(1861).

Królestwo Polskie, „Dziennik Poznański”, nr 262, 3(1861).

Królestwo Polskie, „Dziennik Poznański”, nr 264, 3(1861).

Witryny internetowe

<http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza/main.php?akcja=opis&id=5598>

